

Проф. Сірополко

ШКОЛОЗНАВСТВО

„Вид“

ПРАГА 1926

М. Битицький.

проф. С. СІРОПОЛКО.

ШКОЛОЗНАВСТВО.

Конспект лекцій читаних в Українськiм Педагогічнiм Інституті ім. И. Драгоманова у Празі в 1925/6 шкiл. році.

П р а г а

1 9 2 6.

Друковано 100 прим.
в літографії Л. К а в ц ь к о г о
в Празі.

ШКОЛОЗНАВСТВО.

Школознавство, як предмет навчання.

Школознавство, як предмет навчання, складається з двох частин: по-перше, з виявлення даних, які ілюструють шкільний устрій у різних країнах у минулому й тепер; по-друге, з вивчення тих елементів, яких, на підставі теоретичної педагогічної думки та практики шкільництва в різних країнах, слід додержуватися при будуванні шкільного устрою взагалі та рідної школи зокрема.

I.

Шкільний устрій у Англії.

1870 р. встановлено обов'язкове навчання дітей від 5 до 12 років. Новий шкільний закон для Англії та Уельсу від 8.серпня 1918 р. встановив обов'язкове навчання від 5 до 16 років. Тим самим законом проведено безплатне навчання в початковій школі.

Міністерство народньої освіти /утворено в 1900 році/ є центральною владою для Англії та Уельсу. При міністерстві є Рада, до складу якої входять представники від різних установ, а також фахівці.

Безпосереднє управління школою належить місцевим самоврядуванням, що поділяються на такі одиниці 1/ради графств /відповідають нашим 6.губерн.нар.земствам/; 2/ради графських містечок /відповідають думам тих міст, які були виділені в нас з під компетенції губ.земства/; 3/ради містечок /відповідають самоврядуванню наших громад/ і 4/ ради міст /відповідають міським думам/. Ради містечок і міст самостійно керують лише початковими школами. Всі ці органи місцевого самоврядування обирають зі свого осередку шкільні комітети, куди також увходять кооптовані педагоги та теоретики педагогічної справи.

Витрати на шкільну справу падають на державу та місцеве самоврядування, при чому держава, затверджуючи схему шкільної мережки, бере на себе обов'язок вносити щорічно 50% фактичних витрат на шкільну справу.

Всі школи місцевого самоврядування та ті приватні школи, які одержують державну допомогу, мусять бути завжди відкриті для урядових інспекторів.

Сучасну англійську школу можна поділити на такі ступні: 1/ дитячі садки /діти від 3 до 5 років/; 2/початкові школи /від 5 до 14 років/; 3/ школи другого ступня /вищі початкові школи, доповнюючі школи, технічні й комерційні школи та державні середні школи /від 14 до 18 років/ 4/ вищі школи /від 18 років/ всі ці школи не зв'язані між собою.

Початкова школа складається з 3-х відділів: 1/ молодший відділ /прибл. 4 роки/, 2/середній відділ /прибл. 2 роки/, по закінченні якого учень може перейти до середньої або вищої початкової школи, як що складе іспит, встановлений для одбору "здісних", 3/старший відділ /прибл. 3 роки/.

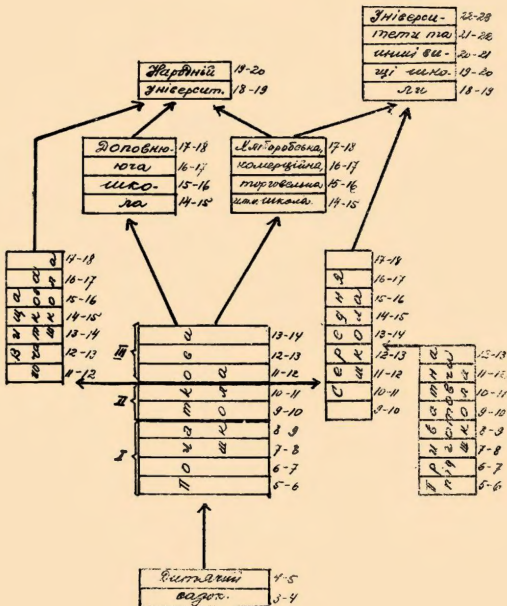
Кожна школа встановлює для себе як предмети навчання, так і їх програму, в залежності від місцевих умов, фахових учительських сил і т. ін. Лише одну вимогу ставить закон: релігію в школі, що одержує державну допомогу, не можна викладати в конфесійно-догматичному дусі. Лекції релігії викладають шкільні учителі, а не духовні особи і лише тоді, коли школа змахається в місцевості, де населення належить до одної віри, з дозволу місцевого самоврядування, релігію можна викладати в конфесійно-догматичнім дусі, себто можна викладати катехизм і символ віри.

Англійська початкова школа є переважно школою виховання. Крім учителя, що має спільним життям із учнем, чинником виховання стають самі учні, шкільні товариства з грою, спортом, спільним життям /у т.зв. таборі, коли школа переселяється на 12 - 14 днів на лono природи або під час екскурсій/ та шкільними звичками.

Середня школа також дає шкільній адміністрації великий простір щодо вибору предметів і їх програму. Міністерство Освіти залишає за собою право затверджувати план і розклад лекцій, виготовлені адміністрацією школи. Міністерство Освіти ставить вимоги иншого порядку до тих середніх шкіл, які бажають одержувати допомогу з державної скарбниці або домагаються контролю міністерства освіти: 1/ школа мусить відвести належне місце системі організованих фізичних вправ на свіжому повітрі, грі, ручній праці та співом; 2/ навчання має продовжуватися на менш 36 тижнів на рік /в середніх школах, як і в початкових, нема навчання по суботах/; 3/ належна підготовка учителів; 4/ в класах може бути не більше 30-ти учнів;

Англія.

I \

5/школа має доставляти міністерству всі відомості відчитного характеру, яких міністерство потребуватиме, як рівно-ж школа мусить бути відкрита для інспекторів міністерства. Інакше ті школи, що одержують державну допомогу, мусять мати не менш 25% безплатних місць для незаможних дітей, найближча контрола над середньою школою лежить на кураторських комітетах, що утворюються при кожній школі.

В середній школі іспити переводять сторонні особи, або правительственні інспектори, або представники університетів /особливе Оксфордського та Кембриджського/. Іспитові можуть підлягати як школа, так і учні. Після ґрунтовного ознайомлення зі школою інспектор складає відчит і надсилає його школі, а другий прикріпник - Міністерству освіти. Іспити учнів можуть бути: місцеві, шкільні та комбіновані.

Місцеві іспити переводяться у призначених місцевих центрах, куди збираються діти, що досягли певного віку, незалежно від того, чи вчилися вони в якій школі, чи лише вдома. Іспити - лише писемні з 5 предметів з числа тих до в значено іспитовою комісією. Праці оцінює спеціальна комісія при університеті, й вона видає їм особам, що складуть іспит, належні свідоцтва. Шкільні іспити переводяться для учнів даної школи з програму, що є прийнятій цією школою. При цих іспитах свідоцтв не видається.

Комбіновані іспити переводяться в самій школі, але з програму місцевих іспитів і з тим самим характером.

При закінченні школи іспити переводить університет чи інша компетентна організація. Різниця між цим іспитом і місцевим полягає в тому, що тут учень має скласти іспит із 6-ти предметів, але вже з меншою свободою щодо вибору предметів.

Середні технічні школи в більшій своїй частині є спеціальними відділами при загально-освітніх середніх школах.

Університет сам установлює умови вступу сам визначає іспитову комісію та опреділяє, які свідоцтва місцевих іспитових комісій можуть заміняти почасти або цілком вступні іспити до університету. Англійські університети користуються такою автономією, якої не мають університети якоїбудь иншої європейської держави.

Університет складається з федерації самостій-

них колег. На чолі університету стоїть канцлер; на чолі колегу - ректор. Законодавчим органом університету є три установи: 1/ конвєскація, у склад якої входять педагогічний персонал університету й всі ті, що мають учену кваліфікацію /таких понад 12 тисяч/; 2/ конгрегація, що складається зі всіх професорів і тьюторів, а також із тих осіб, що мають учену кваліфікацію і перебувають в університеті; 3/ тижнева рада, - сюди входить університетська адміністрація /канцлер, віце-канцлер, проктори, що стежать за поведінкою студентів/ і 18 представників від конвєскації. Фактично тижнева рада є постійний законодавчий орган, найвищий - конвокація. Нові університети мають більш демократичний устрій, - у них нема колег, допускається вільний прийом студенток, не така висока платня за навчання, як у старих.

Вищі спеціальні й технічні школи входять переважно до складу університетів.

Англійські університети, особливо Кембр. і Оксфордський - відіграли велику роль в поширенні університетського знання серед широких клас громадянства. Цей рух потім перекинувся до Америки, а відтіль до багатьох держав Західної Європи і навіть в Росію.

Особливості шкільної системи в Англії: 1/ шкільне управління знаходиться в руках громадянства; 2/ міністерству освіти належить контроль і об'єднуюча роль у шкільній справі, чому сприяє не стільки апарат урядових інспекторів, скільки встановлення певних умов при видачі допомоги з державної скарбниці; 3/ широкий простір для приватної ініціативи, що в багатьох випадках стає основоположником нової течії у шкільній справі.

Особливості англійської школи: 1/ є більш виховнича, ніж навчальна школа; 2/ вільна від навчання релігії в конфесійному дусі; 3/ користується тими методами навчання, які мають свою мету розвинути в учневі активність і зберегти його індивідуальність /дуже поширюється, т. зв., дальтонська система навчання/.

Характеристики англійської школи вбачають: 1/ в дуалізмі, - є школи, що призначені для простого люду, і є школи для вищих класів суспільства. Утвердження єдиної школи є черговим завданням поступового англійського громадянства; 2/ у припущенні значіння інтелектуального розвитку в порівнянні з розвитком тіла та зміцненням волі; 3/ в суворій дисципліні; 4/ в наданні великого значіння іспитам.

Проект єдиної школи з програми робітничої партії: 1/ дитячі садки до 7 років; 2/ підготовчі школи від 7 до 12 років; 3/ середні школи від 12 до 16 - 18 років і 4/ університети.

Шкільний устрій в Шотландії.

Шкільний акт 1918 року установлює обов'язкову шкільну повинність від 5 до 15 років. Шкільною справою відає особливий департамент /місце осідку - Лондон/; безпосереднє управління школою належить місцевим управлінням, що утворене в кожному графстві та в 5 великих містах Шотландії. Школа є єдина, складається з 4-х ступнів: 1/ школа 1-го ступня, 2/ школа 2-го ступня, 3/ школа 3-го ступня і 4/ університети й інші високі школи.

Всі школи перших двох ступнів є державні та безплатні. Шкільний акт забезпечує безплатність середньої школи для незаможних. Ще більш, кожний бідний шотландець може сдержати вищу освіту, бо місцеве шкільне управління бере на себе не тільки внесок платі за навчання, але й витрати, зв'язані з харчуванням і одягом за час перебування учня в університеті.

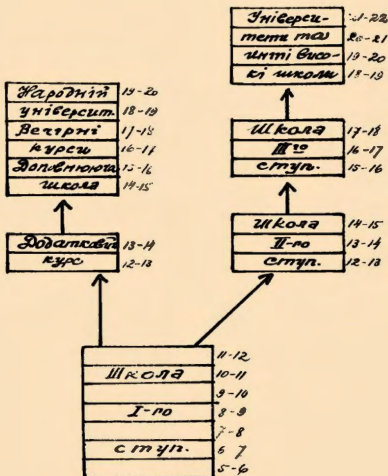
Згідно з шкільним актом, ні одна приватна школа /за винятком шкіл для сліпих, глухих і т.п./ не може одержувати допомоги від місцевого управління, але кожний може передати свою школу місцевому управлінню. Цим правом скористувалися всі церкви, так що тепер всі школи перших двох ступнів є державні.

Шкільний устрій в Ірландії.

1920 року Ірландія поділена на дві частини, - на південну - самостійну і північну /Ульстер/, яка користується лише певною автономією.

Всі школи самостійної Ірландії об'єднуються в міністерстві освіти, але безпосереднє керування шкільною справою будується на засаді децентралізації. Поки що вся увага міністерства освіти зосереджується на заведенні ірландської мови в усіх школах.

Суцільного шкільного закону самостійна Ірландія ще не виробила. Обов'язкового шкільного навчання ще нема, хоча денкі графства вже ввели обо-

в'язкове навчання на підставі закону 1898 року.

Шкільний акт /1923 р./ північної Ірландії встановив обов'язкове навчання від 6 до 14 років.

Безпосереднє керування шкільною справою належить місцевим самоврядуванням, а зверхнє керування - Міністерству Освіти. Північна Ірландія одержує допомогу від англійського уряду на утримання шкіл.

Лекції релігії відвідують лише ті діти, батьки яких подали шкільній адміністрації відповідну заяву.

Релігію щодо часу викладають або до загальних предметів або після них, при чому учитель мусить оголосити прилюдно про початок і кінець лекції релігії. Дітям протестанських вір забороняється відвідувати лекції католицької релігії й навпаки.

Шкільний устрій у Німеччині.

Кожна держава Німеччини організує шкільну справу на свій лад. Для прикладу наведемо шкільний устрій у Баварії, зокрема в Монахові.

На чолі шкільної справи Баварії стоїть Міністр Освіти. Дальніші шкільні органи ідуть у такій послідовності: краєві, окружні та місцеві. На загал в Німеччині шкільна повинність охоплює дітей од 6 до 14 років. Діти майже ніколи не ухиляються від наук без причини, що могли виправдати це. Це пояснюється суворим контролем за належним виконанням шкільної повинности, а також свідомості німецького народу.

В Монахові початкова школа 8 класова. Предмети навчання поділяються на п'ять груп: 1/ релігія, 2/ мова, 3/ реальне навчання /географія, історія, природознавство/, 4/ арифметика та початки геометрії, 5/ мистецтво та навички /малювання, спів, гімнастика, ручна праця/.

В монахівських школах, згідно з педагогічними поглядами Кершенштайнера, що стоїть на чолі шкільної справи м. Монахова, центральне місце займає не книжне навчання, а праця, постійні спостереження учнів над живою природою як у класі, так і в саду, городі, майстерні, лабораторії, шкільній кухні й т.д.

Для тих, що скінчили початкову школу, в Монахові організовано, т.зв., школи дальнішої освіти /*Fortschulungsschule* /, а саме для хлопців:

а/ відділи для ремісних учнів /пересічно 8 годин на тиждень на протязі 3-х років/, б/ відділ для підмайстрів і майстрів; для дівчат: а/ нормальна додаткова школа /три години на тиждень на протязі 3-х років/ і б/ поширена додаткова школа /від 6 до 10 годин на тиждень на протязі 3-х років/. Школами дальнішої освіти не є школи професійні в узькому розумінні цього слова, це є школи праці, - тут усе навчання, як каже д-р Кершенштайнер, виходить зі шкільних майстерень і туди ж повертається, це є правдива професійна школа, що веде учня через робітника до людини.

Середня школа має три типи: 1/ гімназію /з двома класичними мовами/, 2/ реальну гімназію /з однією латинською мовою/ і 3/ реалку /реальну школу/. Німецька середня школа є 9-ти річна.

Крім цих типів є ще реформована середня школа /*Reformschule*/. В гімназіях грецька мова починається з 4-го року навчання, а латинська мова - з 1-ої класи. В реальній гімназії латинь починається з 1-ої класи, грецьку мову замінено англійською мовою, збільшено число годин математики, природознавства та креслення. В реформованій середній школі латинь починається з 4-го року навчання.

Після світової війни починається рух у напрямі утворення єдиної школи /*Nationale Einheitsschule*/.
1.

Дівчата середня школа, напр., у Прусії складається з 10 класів - 3-х підготовчих і 7 класів школи. Над цією школою мають такі надбудови: 1/ дворічна жіноча школа /*Fräuleinschule*/, де викладається господарство, ручна праця, бухгалтерія, педагогіка й т.п., 2/ чотирирічна семінарія /лицей/ для підготовки учительок. Для тих, хто бажає йти до вищої школи, утворюються курси класичної чи реальної гімназії або реалки /*Studienvorstellung*/, куди поступають дівчата 13 - 14 років. Курси ці 5-ти або 6-ти річні.

В Німеччині постійно росте середнє фахове шкільництво /сімейсько-господарські, лісові, торгові й інші середні школи/. По закінченні цих шкіл учні переходять до спеціальних вищих шкіл, з яких деякі знаходяться при університетах. Німецькі університети являються не тільки вищими школами, але й місцем наукової праці. Німецькі університети складаються з 4-х факультетів: богословського, правничого, медичного та філософського, що в

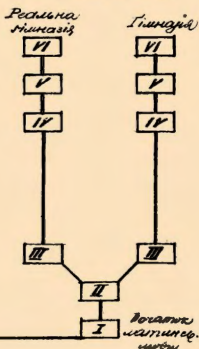
Жіноча шкільна система у Прусії.

III.

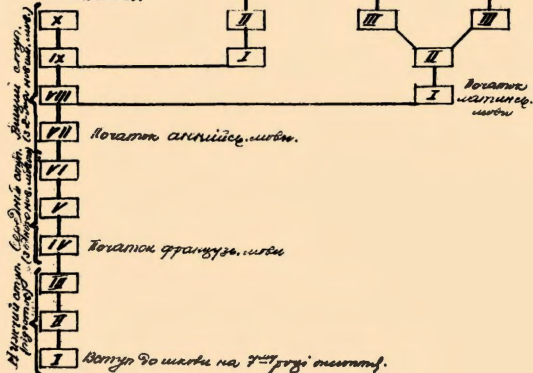
2. Ліцей

3. Наукова школа.

1. Середня жіноча школа.

відає нашим двом факультетам - філософському та математично-природничому. Всі німецькі університети - державні; безпосередньо підлягають міністрові освіти. На чолі університету стоїть ректор, якого обирають на академічний рік. Університети користуються повною академічною свободою.

Характеристичні риси німецьких університетів: 1/ відсутність контролю за відвідуванням лекцій, визначеного часу для перебування студентів в університеті, певного розкладу предметів, що їх студент мусить прослухати для того, щоб здати іспит на доктора філософії /єдина наукова ранга, яку надає університет/; 2/ студенти мають право вільного переходу з одного університету до другого; 3/ серйозна підготовка тих осіб, які мають намір присвятити себе науковій праці; 4/ незалежно від університетських іспитів відбуваються державні іспити для тих осіб, які хочуть набути право на звання учителя, лікаря, адвоката з т.д.

Однак академічна свобода, що встановлена для студентів, рівночасно сполучається з досить суворим дисципліною /як дисциплінарна кара, допускається карцер до 2-х тижнів/.

Картину шкільного устрою в Німеччині була б неповна, коли б зовсім оминути спробу організації нової школи, а також проекти визначних німецьких педагогів щодо організації шкільної системи.

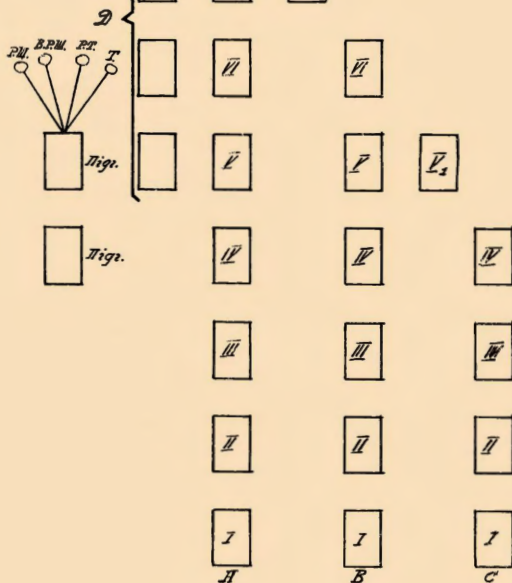
Передусім, декілька слів про, т.зв., мангаймську шкільну систему, вироблену педагогом Змкінге-ном, - себто, про систему шкіл, пристосованих до природних здібностей учнів.

Згідно з цією системою всі нижчі шкільні установи поділяються на три категорії: А. - *Hauptklassen System* - звичайна 8-ми класова школа, В. - *Vorbereitungsklassen system* - для відсталих і С. - *Hilfsschule* - допоміжна школа для тупиць.

Після першого року навчання у звичайній школі тих учнів, які не можуть рівнятися з нормальними щодо здібностей учнями, відокремлюють або в школу В, або в школу С. Після другого року навчання у звичайній школі діти, що виявили великі здібності, йдуть у класи, що підготовлюють до вступу до середньої школи /*Vorbereitungsklassen*/. Можна також перейти з нормальної школи до середньої нижчим шляхом, а саме для учнів, що виявили здібності, після 4-ої класи утворюються рівнобіжні чотири класи для підготовки до вступу в середню школу. Нарінець, для тих дітей, що кінчають нормальну шко-

Мангеймска шкільна

система

ду за 7 років, утворюється 7-а клас *1abzangsklasse* / так, що програм 11 містить у собі головні відомості 7-ої й 8-ої класи нормальної школи.

В школах для відсталих /В/ навчання відбувається по групах, діти одержують гарячі сніданки, на літо їх одправляють до дитячих колоній. Все це веде до того, що такі учні часто-густо доганяють учнів звичайної школи, і тоді вони переходять знов до нормальної школи. Для тих учнів школи для відсталих, які до закінчення 4-ої класи пробули у школі 7 років /значить, їм залишилося 3 роки у школі ще один рік/ утворюється 5-а клас *1Abzangsklasse* /Решта з учнів одвідує 5 і 6-ту класи, які у своїй програмі вводять матеріал од 5-ої до 8-ої класи нормальної школи, але у стислому обсязі.

Якщо учень школи для відсталих не є здібний проходити курс нарівні з іншими, то його переводять або до школи допоміжної, яка призначена для дітей з розумовими дефектами, або до притулку для ідіотів, якщо дитина зовсім неадекватна до розумової праці.

В класах категорії С не буває більш 12-15 учнів, за 8 років навчання в цих школах засвоюється курс що відповідає приблизно першим 4-м класам нормальної школи.

З досвідних шкіл заслуговують уваги Дортмунська школа праці, Аусбурзька досвідна школа, липські школи, що відкрилися ще до війни з ініціативи липської спілки учителів, гамбурзькі школи, школа Зейніга в Шарлоттенбурзі, школа В.Отта в Гросс-Ліхтерфельді, школи небішки професора Г.Літца, відомі під назвою "притулки для сільських сиріт", вільні шкільні громади Вінекем в Вікерсдорфі й т.д.

На закінчення наведу проєкти шкільної системи трьох видатних німецьких педагогів: 1/ покійного основоположника соціальної педагогіки Наторпа, 2/ керівника "Спілки радикальних шкільних реформаторів" /*Bund fortschreitender Schulreformer*/ Естрайха та відомого теоретика й практика педагога Кершенштайнера.

Natorp ділить шкільний період од 6 до 18-и років на два ступні. Другий ступінь, починаючи з 12-го року, йде в 2-х напрямках - реальному й гуманістичному, але так, що в реальних школах будуть викладатися не тільки природознавство й математика, але й гуманістичні науки, і навпаки, в гуманістичних школах мають проходитися й предмети реальних шкіл. Релігія мусить викладатися не в формі Закона Божого, а в формі якоїсь науки /історії чи психології/.

Естрайх уявляє собі майбутню школу, як суміш,

єдиному та обов'язковому школі для дітей до 16 років включно. Після закінчення 10-ти річної школи, себто, з настанням 16 років, кожен рішає, чи він віддасться практичній технічній діяльності чи науковій спеціальності. Для останніх утворюється вищий ступінь з 2-х річних курсом, а потім відкривається вступ до університету.

Кершенштайнер стоїть за єдину початкову школу, після закінчення якої учень мусить продовжувати освіту до 18 років за допомогою шкіл доповнючої освіти чи спеціальних фахових шкіл. По завершенні 18 років для всіх хлопців і дівчат відкриваються двері вільних шкіл, університетів і вищих технічних шкіл - для вищих професій, вищих ремісничих шкіл і народних університетів - для середніх і нижчих професій. "Тут кожен таким чином, як каже Кершенштайнер, - мусить знайти собі відповідний щабель драбини, по якій він може піднятися, оскільки дозволяють йому його здібності".

Шкільний устрій у Франції.

На чолі всієї шкільної справи стоїть Міністр Народної Освіти, при якому є вища шкільна рада, що складається з вищих урядовців Міністерства Освіти та представників од учителства. Фактично працює правління постійна комісія, у склад якої входять 15 членів, з них 9 призначаються з вищих урядовців Міністерства Освіти.

Франція у справі шкільного управління поділяється на 17 академій, на чолі яких стоять ректори з академічними радами /среди них входять представники шкільної адміністрації та учительської корпорації/. Академії поділяються на департаменти, на чолі їх - префекти з департаментськими шкільними радами. Департаменти поділяються на повіти з їх місцевими шкільними радами та шкільними інспекторами.

Елементарна освіта подається в таких умовах: 1/ в матерніх школах та класах для дітей; 2/ елементарних школах; 3/ вищих народних школах та 4/ ремісничих і професійних школах.

Матерні школи та класи для дітей утворюються з ініціативи місцевої влади. Матерні школи обслуговують дітей од 2-х до 6 років, класи для дітей утворюються при елементарній школі для дітей од 4-х до 7-ми років.

Шкільна повинність у Франції встановлена від 6 до 15 років включно. Якщо у громаді нема матерньої

школи або класів для дітей, то вік для вступу до елементарної школи встановлюється з 5-ти років; в цьому разі при школі утворюється підготовча секція, в якій перебувають діти від 5-го до 7-го року.

Елементарна школа поділяється на три ступні: нижчий, середній і вищий.

Як відомо, французька школа не знає предмету релігії /закон 1882 р./, замість нього уведена мораль. В програмі школи входить також державно-громадське навчання, що перейнято духом патріотизму. Велика увага звертається на фізичне виховання дітей. З кінцем елементарної школи учень мусить здати публичний іспит для одержання свідоцтва.

Вища народна освіта подається такими установами: 1/ вищими народними школами і 2/ доповнюючими курсами при елементарній школі. До вищої народної школи приймають тих осіб, що мають свідоцтво про закінчення елементарної школи та посвідку про те, що відвідували принаймні один рік вищого ступня елементарної школи. Навчання - безплатне - продовжується не менш 3-х років. З 2-го року навчання вища народна школа поділяється на такі секції: 1/ загальному 3-4 роки/, в якій учні підготовляються до служби в адміністрації чи до вступу в учительську семінарію, 2/ технічну /3 роки/ і 3/ практичних знань; у цій секції учні готуються до безпосередньої праці в індустрії або до вступу в різні фахові школи.

Доповнюючі курси утворюються при елементарній школі, курс 2-х річний; при цих курсах може бути відділ для підготовки до учительської семінарії.

Середня школа має назву ліцею, коли школа утримується на державні кошти, - колежа, коли утримується на громадські кошти.

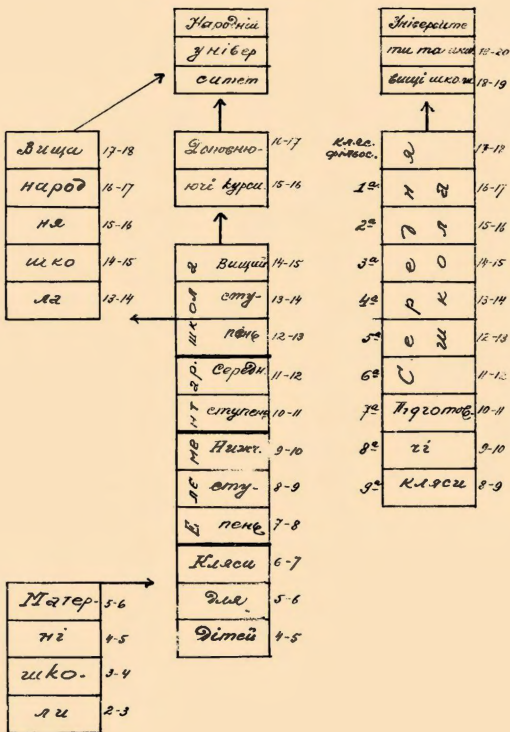
На чолі ліцею стоїть провізор, а його помішником є цензор, який має догляд як над учебною частиною ліцею, так і над поведінкою учнів.

Колеж управляється директором. Досить часто при середній школі утворюються три підготовчих класи, що замінюють собою елементарну школу.

Середня школа - 7-ми річна - поділяється на два цикли: 1-й від 6-ої до 3-ої класи - має для всіх учнів спільний шкільний план. Латина проходиться на протязі всіх 4-х років; грецька вводиться в 4-й класі /серго на 3-му році/. 2-й цикл складає три класи /2-гу, 1-шу і класу філософії/ і поділяється на такі секції: 1 чотирьо-грецька /тут грецька мова - факультативна/ і 2/ секція без латини й грецької мови /тут навчають французьку мову і

Франція.

V.

дві чужих нових мови/ Після закінчення класу філософії учні одержують свідоцтва на бакалавра, яка дає право вступу до вищої школи.

Вища освіта дається університетами /відродження їх почалося з 1896 р./ та різними фаховими школами. Французькі університети є державні установи, автономія їх - досить обмежена. Жінки мають вільний вступ до університетів.

Характери і риси французького шкільного устрою: централізм і бюрократизм.

Шкільна система характеризується 1/ відірваністю елементарної школи від середньої; в силу цієї відірваності та встановлення досить високої платні за навчання у середній і високій школі середня й вища освіта є приступні лише буржуазним класам населення; 2/ слабкою контролею за виконанням закону про обов'язкове навчання; 3/ великою кількістю предметів у шкільному програмі елементарної та середньої школи.

Шкільний устрій в Австрії.

творцем шкільної реформи в Австрії, після світової війни став міністр народньої освіти Отто Гласкель, бувши до того провінціальним учителем.

Цією реформою встановлена єдина школа, що поділяється на такі три ступні: 1/ початкова /основна/ школа від 6 до 10 років, 2/ нижча середня школа від 10 до 14 років і 3/ вища середня школа або спеціальна фахова школа від 14 до 18 років. Вища середня школа, у свою чергу, поділяється на такі типи: 1/ класичні гімназії, 2/ реальні школи, 3/ реформовані реальні гімназії та 4/ жіночі ліцеї /3-класові/. Ті, що скінчили класичну гімназію або реформовану реальну гімназію, мають право вступу до університету, а ті, що скінчили реальні школи, можуть вступати до політехнікума, для дівчат, що скінчили жіночий ліцей нема вільного вступу до будь-якої вищої школи.

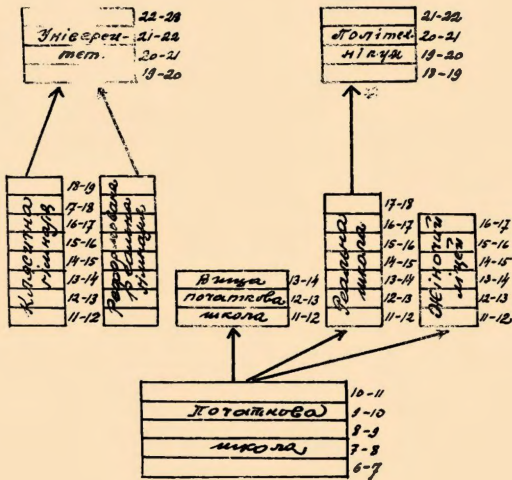
Щоб дати можливість здібним дітям незаможних батьків проходити повний курс навчання во всіх ступнях школи, держава приймає таких дітей по закінченні нижньої початкової школи в один з шести інтернатів на підставі вступного іспиту, який з'ясовує не стільки шкільні знання, скільки умові здібності - за допомогою психографії та тестів.

Крім зміни шкільної системи, шкільна реформа в Австрії внесла великі зміни й у саму постанову на-

Асепіє

VI.

(Стара система).

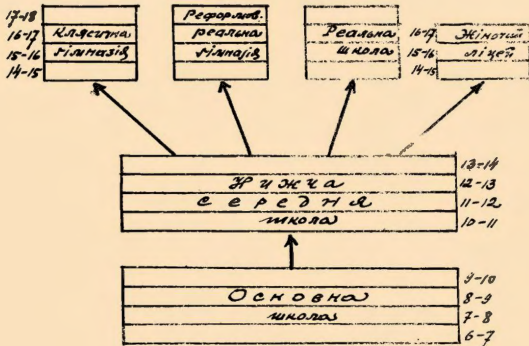
Аестрія

Vh

(Перехідна, система)

	22-23
універ-	21-22
ситет	19-20
	18-19

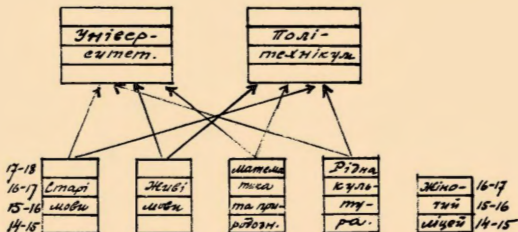
полі-
тех-
нікул

Австрія

VIII.

(Проект нової системи).

Латинська мова	Живі школи	Відродження народної культури	13-14
			12-13
A		B	11-12
			10-11
↑			
Основа школи			9-10
			8-9
A		B	7-8
			6-7

вчителів замість догматичного навчання реформатори школи проголосили самостійну працю учня для придбання знання у школі й у житті, як єдиний правдивий метод, до якого може відповідати трудові школі. Щоб допомогти учневі знайти свій метод для самостійної праці утворено в Австрії значну кількість експериментальних класів, де навчання відбувається на принципі сполучення інтересу та самодіяльності, а виховання духовної сили, особливо волі, визнається за більш важливе, ніж накопичення знання.

Педагогічна реформа австрійської школи виражається деякими певними рисами: поперше, австрійська школа надає велику роль екскурсіям; подруге, велике значіння надається мистецькому вихованню; накінець, австрійська школа отамає своїм завданням сприяти природному розвитку індивідуальних рис і здібностей.

Найбільше приложення педагогічна реформа знаходить у тих державних інтернатах, про які вже згадано.

Після закінчення перших 4-х класів інтернату йде розподіл учнів за їх здібностями по таких інтернатах: 1/ інтернат гуманітарних наук зі старими мовами, 2/ інтернат математично-природничих наук і 3/ інтернат рідної мови, куди вступають ті діти, що не виявили особливих здібностей до мов, але мають більший нахил до гуманітарних наук, ніж до математично-природничих чи технічних. Лекції з природознавства, фізики та хімії відбуваються в лабораторії, а сяду, на городі, — це є дійсна школа чину. Ручна праця та мистецтво /малювання, спів, музика, танці/ мають на увазі розвинути в дітей естетичне почуття, а тому вони неженуться за досконалою технікою, але за вільним виявленням дитячих своїх почувань. В кожному інтернаті, крім головного директора, директора педагогічної частини, директорів в справі виховання, учителів та виховників /всі, крім учителів, живуть в інтернаті/, є поважного віку пані /дітя називають її мамю/, яка щовечера обходить усі дортуари, читає голосно дітям книжки, розсмає з ними й т.д.

Шкільна реформа в Австрії збосвязана не тільки енергійній діяльності О.Глемзла, але й активній учительській пропаганді ідей нової школи серед широких верств населення та дружній співпраці батьківських комітетів.

Учительська освіта подається університетськи та Вищим Педагогічним Інститутом, який засну-

нав С Гимель у Відні.

Той, хто готує себе на учителя в основній школі, мусить закінчити зміщу середню школу та протигом двох років одержати спеціальну освіту в університеті; кандидати на учителів середньої школи одержують на протязі 3-4 років факультетську підготовку та на протязі одного року спеціальну педагогічну освіту.

Рицкій Педагогічний Інститут ставить своїм завданням дати загальну університетську освіту учителям середньої й нижчої школи й разом з тим спеціальну-педагогічну підготовку /курси та семінарі з психології, педагогіки та дидактики/. Щодо вищих шкіл, то устрій їх такий самий, як і чеських шкіл; вказу лише на те, що Віденський університет, заснований 1365 р., давно уже користується досить відомою славой.

Шкільний устрій у Північно-Американських Сполучених Штатах.

Справа народньої освіти зовсім не входить до компетенції федеральної влади, а тому Бюро виховання як департамент федерального правительства, ніякої адміністративної влади над школами не має. Його завданням є збирати та оголошувати дані й статистичні відомості, що мають знайомити американське громадянство зі становищем народньої освіти в різних штатах спілки, а також зі становищем шкільної справи в інших країнах. В різних штатах шкільна організація буває по різному. Напр., у штаті Массачузеттс є своє "Бюро виховання"; штат поділений на шкільні участки, які обирають на три роки шкільний комітет. Щорічно шкільний комітет призначає суперинтенданта /інспектора шкіл/. Шкільна повинність встановлена в усіх Сполучених Штатах /у штаті Массачузеттс, напр. од 5 до 15 років/.

Шкільна система у Сполучених Штатах ви-значається послідовністю трьох ступнів шкіл: нижчої, середньої та вищої.

Обов'язковою школою являється початкова 8-ми річна школа /6-14 років/, по закінченні якої діти можуть вступати до школи 2-го ступня-вищої початкової школи з 4-х річним курсом або до фахової школи, а далі можуть в улати у школи 3-го ступня - колежи, університети, учительські

інститутів та вищі технічні школи. За останній час у цю систему внесено деякі зміни, а саме початкова школа скорочена до 6 класів, вища початкова школа також 6-ти річна, яка поділена на два відділи - молодший і старший, кожний із 3-х класів.

Навчання у школах двох перших ступнів безплатне.

Кожний шкільний учасник має право вводити, зі своєї ініціативи, ті чи інші предмети в додаток до тих, які визначено обов'язковими для початкових шкіл даного штату. У всякому разі ні в одній громадській американській школі не може вжидатися релігія, - вона викладається в, т. зв., недільних школах не духовними ссрбами, а мірянами.

Щодо програму окремих предметів, то слід зазначити, що він визначається тісним зв'язком між школою та життям, але програм не є вузько утилітарний. Матеріал, що входить у програм того чи иншого предмету, подається при допомозі методів, які сприяють його засвоєнню та пристосуванню до життя. Драматизація, малювання та ручна праця є методи навчання через працю, а не окремі предмети.

Крім методу активності, американська школа додержується принципу індивідуалізації. В американській школі кожний учень може перейти до вищої класи й серед року, як що він визначається здібностями та старанням.

Через школу федеральний уряд і уряд окремих штатів ухвалює на батьків у напрямку збудження американського патріотизму, американізації школи.

Вища початкова школа має декілька відділів, щоб дати дітям можливість найширшого вибору тої групи предметів, яка їм більше до вподоби, - а саме: 1/класичний відділ /латина з 1-ої кл., грека - з 3-ої кл., німецька або французька - з 2-ої кл./, 2/ полукласичний або реальний відділ /латина й одна нова мова з 1-ої кл./; 3/ відділ нових мов/без латини, але дві нові мови/; 4/ відділ англійської мови /одна чужа мова - латина або нова - та більша увага зосереджується на студіюванні англійської мови, літератури та історії/. З тою ж метою задоволення індивідуальних нахилів учнів до тої чи иншої науки встановлена система вільного вибору предметів з тої групи, яка для того визначена. В цьому разі одержання свідоцтва про закінчення середньої школи вимагає певного числа одиниць праці. Для відповідного обрахунку кожний предмет оцінюється в стільки-то одиниць.

1. А.

Північно-Американські

Сполучені Штати.

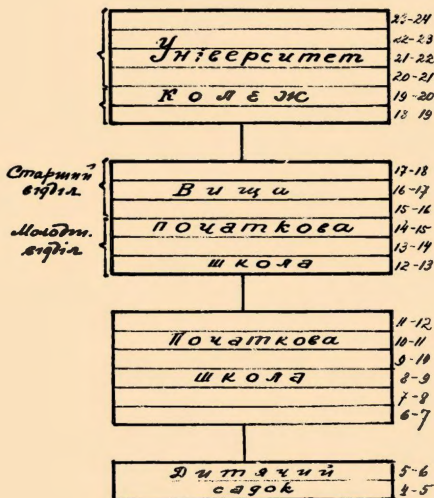
(стара система)

КОЛЕЖ	21-22
або	20-21
УНІВЕРСИТЕТ	19-20
	18-19
ВУЗ	17-18
ПОЧАТКОВА	16-17
ШКОЛА	15-16
	14-15
	13-14
	12-13
ПОЧАТКОВА	11-12
	10-11
ШКОЛА	9-10
	8-9
	7-8
	6-7
ДИТЯЧИЙ	5-6
садок	4-5

Північно-Американські Сполучені Стани.

А

(Нова система)

В останній час велике поширення знайшов новий тип середньої школи, — це школа ручної праці /перша така школа була відкрита 1879 р. в С.-Луїсі/, яка сполучає в курсі середньої школи предмети загальної освіти з предметами спеціально-технічної освіти. Однак школа праці не є професійна школа, бо вона не має на меті навчити будьякого майстерства.

В школах 2-го ступня знаходиться широке прикладення принцип шкільної самоуправи, а також організованого позашкільного життя /клуби, гуртки й т. д. / Слід також указати, що серед учнів усіх американських шкіл дуже поширений спорт, а також організація бой-скаутів, герль-скаутів і т. ин.

Школа 2-го ступня наближується в Америці до загально-приступної школи, бо велике число таких шкіл відкривається по селах, куди шкільні автомобілі ввозять дітей зі всіх округів, а по закінченні лекцій розвозять їх по околицьних селах і хуторах.

При цій системі різноманітності середньої школи особливого інтересу набирає питання про порядок прийому до університету осіб, що скінчили ту чи іншу середню школу. Тут дві системи: 1/ система вступних іспитів /лише писемні/, що їх переводить в різних місцях Сполучених штатів і взагалі в Америці спеціальна іспитова комісія. Ті особи, що склали іспит, одержують право вступу до будьякого з університетів чи коледжів, які увійшли в спілку цієї комісії, 2/ система довіря до свідомства даної школи. Для того, щоб школа могла користуватися таким довірям, вона мусить задовольняти певні вимоги, встановлені спеціальною комісією Асоціації коледжів і середніх шкіл /тепер є дві Асоціації — одна для західних штатів, друга — для південних/.

Американські університети не завжди називаються університетами, — нерідко вони зливаються коледжами, хоча звичайно під коледжем розуміється 4-х річна школа, що своїм програмом відповідає двом останнім класам середньої школи в нашому розумінні цього слова та двом першим курсам університету — власне філософського факультету.

Американські університети приватні та громадські /державних там нема/ містять у своїх наукових планах всі галузі знання, а тому вони мають, крім звичайних факультетів, також технічні факультети, факультети комерційних знань і т. п. Внутрішній устрій університетів є також різний. В

америці є факультети, де не приймають студенток, і є такі, в яких студентки користуються всіма правами нарівні зі студентами. В університети, в яких студентство користується повною автономією щодо умов проходження університетського курсу, є такі університети, в яких визначена певна низка предметів, що їх мають прослухати всі студенти, і т.п. Тому ні один американець не скаже, що він відвідував чи скінчив університет або коледж, а завше додасть власне індивідуальне ім'я цієї високої школи.

Педагогічна освіта подається в Америці: 1/ т. зв., нормальними школами /це - наші учительські семінарії/, 2/ педагогічними коледжами або університетами, 3/ різними курсами. Нормальні школи не мають певних сталих форм. Загальний тип нормальної школи - це 4-х річна спеціальна школа, куди вступають особи, що скінчили 8-ми річну початкову школу. Нормальна школа головну увагу присвячує практичним питанням методо-дидактичного характеру, переводячи експериментальним шляхом перевірку різних методів. Вся педагогічна освіта дається педагогічними коледжами або педагогічними факультетами університетів.

Педагогічні коледжі здебільша мають теж 4-х річний курс; для вступу треба мати свідоцтво про закінчення школи 2-го ступня. Ті, що скінчили повним курс педагогічного коледжу, одержують звання сакламента. Організація педагогічних факультетів є різноманітна, бо кожен з них встановлює свій шкільний план. На кінець, для підвищення кваліфікації учителів нижчої й середньої школи організуються на ваканціях або під час шкільного року /у вечірні години/ різні курси, де викладаються такі предмети, як філософія, історія педагогіки, психологія, різні методи ручної праці й т.д. Щодо правового положення американського учительства, то воно не є задовольняючим: в багатьох штатах учителя ще й досі закликають на певний термін; його можуть звільнити без пояснення причин, і т.д. Педагогічний персонал коледжів і університетів здебільша так закликають на певний термін. Це не досить задовольняє правне положення учителів разом із невисокою оплатою учительської праці /пересічно платня учителя школи 1 ступня майже платні робітника або прислуга, а саме 100 доларів на місяць/ потягає за собою несталість учительської професії.

Характеризуючи американську школу в загальних рисах, можемо сказати, що вона ґрунтується на двох засадах - централізації й децентралізації, які без огляду на їх суперечність, своєрідно сплучуються в американській школі, як і в американському житті.

Справді, характеристичною рисою устрою американської школи є відсутність одноманітності та бюрократизму. З другого боку, має централізація шкільної справи, краще сказати, її нівелювання через систему матеріальних допомог зі шкільного фонду окремим штатам, якщо вони додержуються певних засад у своїй шкільній організації, а також через порядок прийому до університетів осіб, що скінчили середню школу.

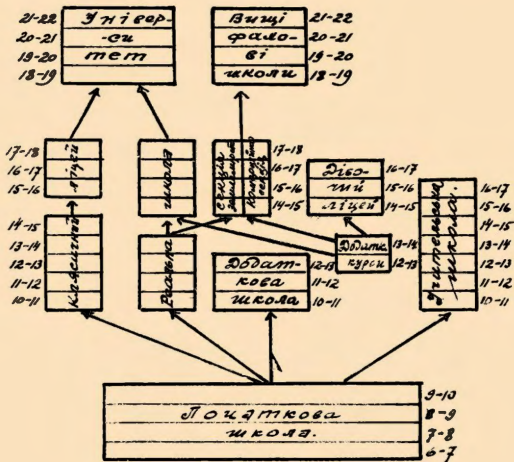
Шкільний устрій в Італії.

Радикальна реформа шкільної системи в Італії переведена в 1923 р. міністром народної освіти Дж. Джентіле.

Початкова школа - 4-х річна - для дітей од 6 до 10 років, згідно з завданням, яке поставив їй Джентіле, має бути школою мислення та школою національною. Тому навчання в ній устанавлюється на відповідному місцевому діалекті, на студіюванні місцевих звичаїв, історії, економічних потреб і т.п. Природознавство на другому плані. природознавство, як окремий предмет, вводиться лише від 4-ої класи. Під гаслом національної традиції Джентіле поставив навчання релігії в початковій школі. Реформа середнього шкільництва встановила такі середні школи: 1/ школу додаткову-3-х річну, як безпосереднє продовження 4 класової початкової школи. серед дисциплін, що їх викладають у цій школі, зовсім нема латинської мови, а тому додаткова школа залишається без зв'язку з вищими середніми школами, куди можуть вступати учні лише зі знанням латинської мови. Правда, рішучий протест з боку громадянства примусив Джентіле встановити при додатковій школі спеціальні курси /2 річні/, куди мають поступати учні по закінченні 2 клас додаткової школи. на цих курсах викладається, між иншими предметами, латинська мова, так що той, хто скінчив ці курси, може після іспиту вступити до вищих середніх шкіл; 2/ класичним ліцеєм, що є поділений на два ступні - нижчий -5-и класовий і вищий - 3-х класовий. латину викладають од 1 класи, а грецька - од 4 класи; 3/ реальну школу, що складається теж із двох ступнів - нижчого 4 класового, де викладається латина, а нема природознавства, 2 вишого - теж класового-

Італія.

XI.

з поділом на 3 відділи: в/ вищої реальної школи, 5/секції для землемірів і в/секції торговельної; у двох останніх відділах нема ні латинської, ні судьякої чужої мови; 4/ учительську школу, що складається із нижчого ступня - з 4 клас - і вищого - з 3-х клас. Латинська мова - від 2-ої класи; 5/ дівочий ліцей, що складається з 3-х клас. Вступ до цього ліцея мають абсолювентки нижчих середніх шкіл. Вказу на деякі особливості цієї реформи середньої школи, що мають додатні або відемні риси: 1/ введення латинської мови до всіх нижчих середніх шкіл; 2/ відсутність природознавства в нижчому ступні реальної школи та в дівочому ліцею; 3/ відсутність у програмі гімнастики, як окремого предмету; 4/ сполучення в руках одного професора кількох предметів; 5/ введення курсу філософії до програми вищої середньої школи; 6, утворення нижчого ступня учительської школи, зовчасна спеціалізація, 7/ ізолюваність додаткової школи.

Загально кажучи, вся система середньої школи визначається органічністю, бо кожний тип школи має певну визначну мету.

Джентіле ввів зміни також у внутрішньому житті середньої школи. Так, поперше, заведено вступні іспити до нижчих і вищих середніх шкіл та державні іспити для тих, хто кінчає приватну середню школу. Подруге, реформа встановила суворий догляд за учителями, які завше мусять відчувати, що вони є державні урядовці /заведено присягу для професорів середніх і вищих шкіл/.

Щодо університетів, то Джентіле насамперед скоротив число факультетів /замість 70 залишено 40 факультетів при 10 університетах/. Подруге, ввів зміни щодо самої автономії університетів, як, напр, замість обрання ректора радою професорів встановлено призначення ректора міністром. Потрете, видав розпорядження, щоб студенти зрівняли свої залеглості щодо колькоків, бо інакше не будуть переведені до вищих курсів. Студентський бунт на цьому ґрунті був швидко елюкалізований рішучими засобами/.

До університету на всі його факультети мають право вступати учні, що скінчили класичний ліцей. Ті, що скінчили вищу реальну школу, мають право вступати на медичний і природничий факультети, а ті, що скінчили реальну школу в секції землемірства та торговельних наук, можуть вступати лише до висших фахових шкіл.

Реформа Джентіле зустрінула суперечку одінку

серед італійського учительства й громадянства, со прихильники реформи оцінюють її з точки погляду на суть реформи, а вороги її - з точки погляду на засоби, якими реформа переводилася в життя

Шкільний устрій в Чехословаччині.

Управління народною освітою та догляд за нею належить міністерству шкільництва й народної освіти.

Керують народною освітою на місцях в чехії, Моравії та на шлезьку земські шкільні ради /у Празі, Брно, та Опаві/; в радах цих головуєть начальники земель, при чому в чехії та Моравії земські шкільні ради поділяються на дві секції - чеську та німецьку. другою інстанцією являються окремі шкільні комітети, які в чехії та Моравії теж поділяються на секції - чеську та німецьку. накінєць, третьою інстанцією являються місцеві шкільні ради, що утворюються в кожній шкільній волості. До складу шкільних рад всіх 3-х інстанцій входять, крім представників шкільної адміністрації, представники від учительства та громадянства.

народна школа в Чехословаччині поділяється на два ступні: 1/ нижчий ступінь - школа народна /*obecná škola*/; 2/ вищий ступінь - школа міщанська /*občanská škola*/.

На словаччині та Підкарпатській Русі, крім публичних шкіл, є ще школи церковні.

Шкільна повинність охоплює дітей од 6 до 14 років, а на словаччині - від 6 до 12 років.

Народна школа має 6 класів, при чому в нижчому ступні 5 класів і в вищому 3 класи.

Мова навчання для кожної школи встановлюється земською шкільною радою.

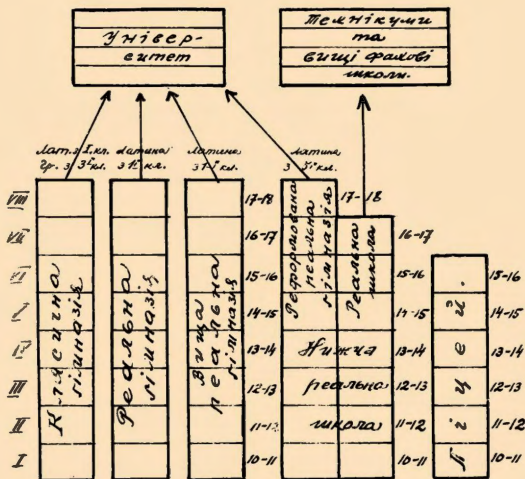
Релігія викладається в кожній класі 2 години тижнево. Релігія в засаді є обов'язковим предметом, але від навчання релігії можуть бути звільнені учні безрелігійні, або ті учні, батьки яких подадуть відповідну заяву в писемній чи протокольній формі.

народні школи можуть бути хлопчачі, дівочі та мішані. В тому разі, коли мішана школа має більш ніж 6 класів, мають бути утворені окремі школи для хлопців і дівчат.

народна школа утримується на кошти шкільної волости, шкільного окресу та землі. між иншими при-

Чехословацьчина.

(Сучасна система).

Чехословакчина.

(Проект закону про середню школу.)

Університети	21-22
та	20-21
иші	19-20
вищі школи.	18-19

	Зустріч сід.	Присід сід.	Мат. сід.
VIII			
VII	ад.	на	на
VI	и	и	и
V	и	и	и
IV			
III			
II			
I			

Нормальний
тип.

	17-18
Слаб'яч.	16-17
св'яч	15-16
школа	14-15

	17-18
Клиб-	16-17
сир-	15-16
на	14-15
шко-	13-14
ра	12-13
	11-12
	10-11

бутковими засобами для утримання шкіл мається "шкільне" /шкільна платня/, яке збирає волость та щомісячно надсилає до окресної шкільної скарбниці. міщевна шкільна рада може звільняти незаможних батьків од внесення "шкільного".

Міщанська школа є 3-х річна вступають до неї діти або після вступного іспиту або ті учні, що содай задовольняючо скінчили 5-ту класу народньої школи. При міщанських школах од 1903 року стали відкриватися однорічні курси, що мають на меті - поглибити ті знання, що подаються в міщанській школі, та навчити дітей стенографії й початків арифметри. Середня освіта в сучасний мент подається в таких школах: 1/класична гімназія, 2/реальна гімназія, 3/ реформована реальна гімназія, 4/реальна школа, 5/ вища реальна гімназія /дівчеського типу/ та 6/ дівочий ліцей.

Класична гімназія вводить у число обов'язкових предметів латинську мову з 1-ої класи, грецьку з 3-ої кл.; реальна гімназія має латину з 1-ої кл., реформована реальна гімназія має латину з 5-ої кл. Реальна школа /7-ми класова/ має головними предметами математику, природознавство, хімію, фізику та нарисну геометрію.

Релігія в середніх школах Чехії, Моравії та шлезьку викладається в 5 класах /в ліцеї - в 4-х/, а в словацькій - в усіх класах. Вища реальна гімназія в утрьох містах, всі вони з німецькою мовою навчання. Це є сполучення класичної гімназії, реальної гімназії та реальки в одній школі.

Дівочий ліцей /6 класова школа/ надає право вступу до університету.

Ця шкільна система вже давно знаходила гостру критику при провідних думки висувалися на зміну цієї системи: 1/ упрощення всієї організації середньої школи, 2/ наближення до єдності в молодших класах і 3/ більш зручний перехід до занять у високих школах.

Міністерство народньої освіти випустило в світ проект закону про середню школу, згідно з яким середня школа нормального типу має одноманітну 4-х класову основу, а далі в 5 - 7 класах йде поділ на дві секції - гімназіальну й реальну, а в 8-й класі утворюються три відділи - гуманістичний, природничий і математичний.

Крім цього нормального типу середньої школи, проект передбачає ще спеціальні типи- класичну школу та славянську школу. Ці спеціальні типи є-

редньої школи не мають поділу ні на секції, ні на відділи.

Для дівчат організуються самостійні школи; там, де таких шкіл нема, дозволяється сумісне навчання в середній хлопчачій школі.

Релігія не входить у шкільний програм.

Обидві класичні мови мають викладатися в класичній школі /латина з 2-ої кл., грецька мова - з 5-ої кл./ . В нормальній середній школі латину викладають у гімназійній секції - від 5-ої до 8-ої кл.

Цей проєкт має багато додатних рис у порівнянні з існуючою системою й організацією середніх шкіл. А саме: 1/ всі школи, за винятком спеціальних, мають спільну 4-х класову основу; 2/ проєкт намічує спробу об'єднання 3-х старших клас обох секцій /учні на одну лекцію в день розходяться в гімназійній секції йде латина, а в тій час у реальній секції - малювання або натурна геометрія/ ; 3/ скорочується на один рік навчання для тих, хто не думає йти до високої школи; 4/ обмеження числа шкільних годин; 5/ школа ставить своїм завданням не тільки дати знання учневі, але розвинути його волю, привчити його до самостійності та зміцнити його фізично. До 1919 р. в Чехії був лише один університет у Празі, заснований Карлом IV в 1348 р. Парламент ЧСР. 1919р. ухвалив закон про відкриття другого чесько-словацького університету в Брні, того самого 1919 р. був відкритий ще третій університет у Братиславі ім. Коменського; крім того є у Празі німецький університет. Німець, самостійно існують ще католицький теологічний факультет в Ольмуці ім. Кирила та методін та чехословацький Гусів євангеліцький теологічний факультет.

Від 1896 р. до занять в університетах - на філософському та медичному факультетах допускаються й особи жіночого полу; з часу перевороту вони допускаються й на правничий, а рівно ж і на євангеліцький факультет

Іспити, яким підлягають студенти, є подвійні: почасти ригорози, після яких уділяється академічна ранга доктора відповідного факультету, почасти державні, якими держава дає запоруку в певних знаннях для того чи іншого роду державної служби /на медичному факультеті є лише ригорози/.

Крім університетів, мається велике число різних технічних високих шкіл, а також спеціальних шкіл.

За останні роки помічається в Чехії, як і в інших країнах, сильна течія за прилучення технічних шкіл до університетів, але є й противники цього, які вважають недоцільним об'єднувати університети, як наукові установи, з технікумами, що мають переважно практичну мету.

Педагогічна освіта для кандидатів на учительські посади в народних школах подається в учительських семінаріях з 4 річним курсом. Деякі семінарії мають при собі однорічний спеціальний курс для абітурієнтів середніх шкіл. Вступати до учительських семінарій можуть ті особи, що скінчили міщанську школу та мають не менш, як 15 років життя.

Після закінчення учительської семінарії учні складають іспит "учительської дозрілості"; той, хто склав цей іспит, може бути призначений тимчасовим учителем. Щоб одержати звання сталого учителя, потрібно скласти іспит "учительської здібності". До цього іспиту допускають тих кандидатів, які мають свідоцтво учительської дозрілості та пробули бодай два роки /20 місяців/ класовим учителем народної школи.

Той, хто хоче бути учителем міщанської школи, повинен мати свідоцтво учительської здібності /іспит проводиться з предметів відповідної спеціальності/ та пробути бодай три роки /30 місяців/ на службі у школі з цілком задовольняючим успіхом.

Постійні учительські посади з правилами обсягаються на основі конкурсу. Іменування учителів належить земським шкільним радам. Сталого вчителя не можна позбавити посади інакше як з причин, визначених законом. При окресних шкільних комітетах існують кваліфікаційні комісії, в обов'язок яких входить давати оцінку щодо педагогічної освіти учительства, знання ним службових приписів, пильності до служби та доводження у школі й поза школою. Дисциплінарні кара на учительство накладає земська шкільна рада.

Кандидати на учительську посаду в середній школі одержують фахову підготовку в університетах, а потім складають іспит "здібності" перед відповідною іспитовою комісією. Є 4 категорії таких комісій: 1/ наукові іспитові комісії /з окремих наукових предметів/; 2/ комісії для вчителів креслення; 3/ комісії для вчителів гімнастики та 4/ комісії для учителів музики.

Самий іспит складається з домашніх праць, кляв-

ауних праць та з устного іспиту. До клявзурних і устних іспитів допускається лише той кандидат, який закінчив всі 6 семестрів університетських студій.

Кандидат, що одержав учительську посаду в середній школі, вважається за учителя-практиканта, який призначається під догляд досвідченого професора школи. Якщо вчитель-практикант не одержить протягом 4-х років посади професора, то може бути в разі доброї кваліфікації визнаний професором "*ad personam*" без призначення певного службового місця.

Кваліфікація учителів середніх шкіл переводиться щорічно в п'ятичленній кваліфікаційній комісії при земських шкільних радах. Кваліфікація торкається тих учителів, які належать не вище, як до 7-ої класи рангу. Присуд комісії можна обжалувати в кваліфікаційній комісії при міністерстві народньої освіти.

В сучасний мент ви оваютья також проекти щодо учительської фахової підготовки. Так, серед проектів, що стосуються учителів народніх шкіл, найобільше співчуття серед учительства знайшов проект проф. Каднера, який пропонує утворити 2 річну педагогічну школу, вступ до якої можуть мати особи, що скінчили середню школу. Для підготовки учителів середніх шкіл висунений проект утворення спеціальних учительських шкіл, при яких мають бути зразкові школи, де б майбутні учителі практично могли переводити той чи инший метод.

Шкільний устрій в Р.С.Ф.С.Р.

Наркомпрос об'єднує у своїх руках управління майже всіма школами, бо тільки частина шкіл ще знаходиться під кермом Наркомпутя.

Структура Наркомпроса така: 1/ Гус - на ньому лежить виготовлення програмів для шкіл, наукових планів і т.ин.; 2/ адміністраційно-організаційне управління; 3/ Главсодбос - йому підлягають дитячі сади, притулки, школи 1 ступня та школи 1 концентру 2-го ступня; 4/ Главпрофобр - школи 2 концентру 2 ступня, технікуми, професійні школи, рабфаки, фабзавучи; 5/ Главполітпросвет - позашкільна освіта, комуністичне виховання, Свердловський та Зінов'євський університети, 6/ Главнаука - дослідні катедри, акєдо шок, різні наукові установи, музеї, національні отеки; 7/ Главліт - цензура друку, театру, фільм

наш а - інспектура, розробка програмів, підручників для шкіл національних меншостей. Крім того при держкомпресі знаходяться центральні інституції Госпздат, Госкіно, музпред. місцеве управління шкільною справою зосереджується в губоно та інше.

Новий статут єдиної трудової школи, №. XII 19и р./ставить своїм завданням служити потребам держави, як великого капіталістичного підприємства та інтересам комуністичної партії, як верховної влади держави.

Єдина школа поділяється на два ступні:
1/ школа 1 ступня для дітей від 8 до 12 років викл. мисл /4 річна/ та 2/ школа 2-го ступня для дітей від 12 до 17 років виключно /5-ти річна/ школа 2 ступня має два концентри: 1-й охоплює три перших роки навчання, а 2-й охоплює два останніх роки навчання.

Новий статут в порівнянні зі старим уже ні слова не згадує про загально-присутність та обов'язковість школи. Статут відкидає рівноправність дітей щодо освіти, бо § 26 упрост говорить що "у випадках, коли розвиток шкільної мережі не дозволяє прийняти до школи всіх дітей, переважство дається дітям працівників /"трудящихся"/. Однак Совнарком 21.серпня 1925 р. ухвалив закон про введення загального обов'язкового навчання. крайнім реченням для введення цього закону в життя на цілому просторі Р.С.Ф.С.Р. є 1933-4 шкл.рік. Школа 1 ступня оголошується загально-присутною та безплатною для всіх дітей 8-11 річного віку, але за дозволом губерніяльних комітетів може бути встановлена платня за навчання в міських школах. Закінчення школи 1-го концентру 2 ступня дає право вступу до технікумів, нового типу шкіл з 3 річним курсом, які займають середнє місце між середньою та високою школою.

Другий концентр 2 ступня утворюється з ріжними "уклонами" для підготовки ріжних спеціалістів-виконавців. Цей самий 2 концентр 2-го ступня школи має своїм завданням готувати до вузів

Провідна ідея шкільного програму Єдиної школи - це ідея людської праці в його вузько-марксистському розумінні, причому комплексне навчання пристосовується до комуністичної ідеології. Але, як каже сам Луначарський, - "того, що безпосе-

редне треба для життя та живої практичної роботи, в школі /2-го ступня/ не вчать."

Початкову професійну освіту дають професійні технічні школи /для підлітків/ та курси /для дорослих/. Середню професійну освіту дають вищі технічні курси, вузи /вищі учебні заклади/, а також наукові інститути /вищий ступінь/.

Нижча професійна школа випускає майстрів, середня - інженерів вузької спеціальності, вища школа - інженерів-адміністраторів, а науковий інститут випускає інженерів-учених.

Крім того, є ще, т.зв., фабзавучи - школи фабрично-заводського учеництва. Вступати до цих шкіл можуть ті учні, які скінчили 1 ступінь єдиної школи. Навчання в цих школах продовжується 4 роки. Завдання - готовити кваліфікованих робітників.

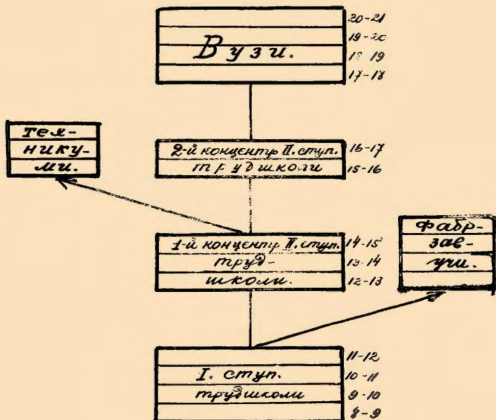
Такою системою шкіл держава забезпечує себе фахівцями, що потрібні їй, як капіталістичному підприємству. Для підготовки ж майбутніх членів комуністичної партії, школа притягає дітей і підлітків, як і взагалі молодіж, до комунізму /організації "юних піонерів", "комсомольців"/. До організації "юних піонерів" приймаються діти від 10 до 16 років. Але при піонерському загоні може ще бути організована група "октябрат-дітей" од 8 до 11 років. В особі "октябрат", юних піонерів та комсомольців більшовицька влада має даремних шпигунів за тими умилами та учителями, які не належать до комуністичної партії.

Переходячи до огляду організації вищих шкіл у Сов.Росії, вкажу на те, що право вступу до вузів мають ті, які скінчили "девятилітки /себе, школу 2-го концентру 2-го ступня/ або "рабфаки" /"рабочіє факультети"/. Рабфак - це трирічні курси, куди можуть вступати особи /переважно робітники/ з освітою, що їй дає школа 1 ступня.

Згідно зі статутом вузів, вони мають на меті: а/ утворювати кадри фахівців із різних галузей практичної діяльності; б/ підготувати наукових робітників для наукових, науково-технічних і промислових установ Республіки, - зокрема для самих високих шкіл; в/ поширювати наукові знання серед широких пролетарських і селянських верств, інтереси яких у всій діяльності вузів мають стояти на першому плані. Отже виходить, що в завдання вузів не входить розрізка наукових питань, - це є завданням науково-дослідних інститутів та кафедр. Головна мета вузів - це готовити різних "спеців"-професіо-

Р.С.Ф.С.Р.

(Статут 1923р.)

налі, а тому вузи підлягають Главпрофоброві.

Найближче керування як науковою, так і господарсько-адміністративною діяльністю вузів належить правлінню на чолі якого стоїть ректор, що його призначає Наркомпрос із числа кандидатів, яких виставляє преподавательський склад вуза. справами окремих факультетів керує деканат, а справами, що торкаються одної або декількох споріднених дисциплін, керує предметова комісія.

При кожному факультеті є наукова рада факультету, що складається з деканату, з голов предметових комісій, з представників наукових робітників, що обрані в предметових комісіях по одному на комісію та з представників од студентів, що обрані на загальних зборах студентів відповідного факультету в числі, рівному числу предметових комісій.

Рішення наукової ради факультету затверджуються Правлінням.

Крім цих органів, є ще Рада вуза, що керує справами вуза в порядку їх нагляду та контролю. До складу Ради вуза входять: правління, декани всіх факультетів, п'ять представників від професорів, 5 представників од інших наукових робітників та 5 од студентів. Крім того, входять до ради вуза представники від іспискомів та професійних об'єднань.

Обрання преподавателів і наукових співробітників належить правлінню, яке представляє їх на затвердження Главпрофобра. обрання професорів переводиться поза органами вуза, а саме Гус'ом /Государ Ученим Советом/, що знаходиться при Наркомпросі.

Висока школа в Сов.Росії не є загально-приступною школою, бо прийом до вузів оснований на "класовім доборі". В першу чергу в число студентів приймають тих осіб, що скінчили "рабфаки"/вони механічно зараховуються в число студентів/, далі вільні вакансії розподіляються в певних відсотках поміж комуністичною і професійною спілками, 10 визначено для трудового селянства та інвалідів червоної армії і фльоти, а 10 - для кінших. Крім того, встановлена платня за навчання в вуз'ях: наскільки суму вносять особи вільних професій та особи, що живуть на не трудовий прибуток, вони вносять од 225 до 300-400 карт. на рік.

Матеріальне положення учительства дуже незадовне, особливо учителів шкіл 1-го ступня, бо вони цілковито утримуються на кошти місцевого бюджету. В.Ц.И.К. встановив на 1925/6 шк. рік мінімум утримання з коштів місцевого бюджету для учителів шкіл

1 ступня від 38 до 27 карбованців на місяць в залежності від місця осідку школи. Ще гірше правне положення народнього учительства. Досить сказати, що народній учитель - шкільний робітник - придбає назву "шкраса".

Характеризуючи большевицьку школу, можна сказати, що через весь устрій її проходить червоною ниткою одна характеристична риса - робити школу чинником пропаганди комуністичних ідей, утворити класову школу для підготовки не громадянина взагалі, а борця за здійснення ідеалів робітничої класи.

Шкільний устрій на Радянській Україні.

Управління народньою освітою на Радянській Україні та конструкція Наркомпросу є звичайною копією московського зразку. А саме, Наркомпрос поділяється на такі відділи: 1/ Головний Комітет професійної освіти /Главпрофобр/; 2/ Головний Комітет соціального виховання /Главсоцвос/; 3/ Головний Комітет політ-просвітної праці /Главполітпросвіт/; 4/ Фінансово-економічне управління; 5/ Совет національних меншостей /Союзнацмен/; 6/ Центральне управління у справах друку; 7/ Державний науково-методологічний Комітет, що відповідає Гусові в Р.С.Ф.С.Р.. Крім того, підлягають Наркомпросові, але являються самостійними в фінансово-господарському відношенні: а/ Державне Видавництво України /Д.В.У./; б/ Всеукраїнське Фотокіно управління /ВУФКУ/; в/ Всеукраїнське Управління Сільськими Будинками /ВУСБ/ та г/ Видавництво "Червоний Шлях" /Наркомпроса та Ц.К.К.П.У./.

Шкільна система в Радянській Україні збудована інакше, ніж в Сов. Росії. А саме, ця система приймає такий вигляд: дошкільне виховання /від 4 до 8 років/; соціальне виховання /від 8 до 15 років/- дитячий дім, школа соцівоса; професійна освіта /від 15 років/ профшкола /від 15 до 18 років/, технікум /від 18 до 21 р./, інститут /від 18 до 22 років/, Далі науков.-дослідчі катедри.

Завдання дошкільного виховання визначено в "Руководстві по соціальному вихованню" так: "У до революційні часи був погляд на дошкільне виховання, як на виховання, зовсім не подібне на шкільне. Тепер ми не відрізняємо цих двох форм, визнаючи, що шкільне й дошкільне виховання є частини єдиного со-

РАДЯНСЬКА УКРАЇНА.

20-21

19-20

18-19

ТЕХНІКУМ

ІНСТИТУТИ

21-22

20-21

19-20

18-19

Вищі

ПЕДАГОГІЧНІ

КУРСИ

17-18

16-17

15-16

СТАЖ

17-18

16-17

ПРОФШКОЛА

15-16

2^а конц.

ТРУДОВА

14-15

13-14

12-13

11-12

10-11

9-10

8-9

1^а конц.

ШКОЛА

ДІТОЧА
КОМУНА

7-8

6-7

5-6

4-5

цільного виховання, а тсму й мета дошкільного виховання є та сама, що й соціального, себ-то сприяти виробленню з дитини людини, яка віддала б всі свої здібности на користь пролетаріату, утворити з дитини громадянина, борця за комунізм."

Школа соцвоса - сімилітка - складається з 2-х концентрів: 1-й концентр - 4-х літка і 2-й концентр /3-х літка/

Згідно з останнім законом, уже 1925/6 шк. року введена обовязковість навчання для дітей 8-9 років /також і на далі за цього віку - протягом 4-х років/, так що здійснення закону про обовязкове навчання має бути досягнуто до 1930 р. Для цього потрібно відкрити 12.650 нових шкіл, а для них потрібно буде 19.500 учителів.

Для школи соцвоса теж вивселено взірцевий комплексний програм, окремо для сільської й міської сімилітки. Про характер цього програму може свідчити той матеріал, який є введений у програмі 1 класу сільської сімилітки: а/ Ленін-революціонер, комуніст, заступник робітників і солдат. Смерть Леніна, короткий його життєпис; б/ Царь і робітники 9-22 січня 1905 р.; в/ Роза Люксембург і Карл Лібкнехт, ознайомлення з портретами й життєписом.

До професійної школи /2-х річної/ можуть вступати ті особи, що скінчили сімилітку після закінчення профшколи - однорічний стаж.

До професійної освіти відносяться, крім того, фабзавуч і рабфак.

Фабзавуч - це школа для підлітків-робітників на фабриках і заводах.

Рабфак - це школа, що має підготовляти до вступу до вузів. Нормальні рабфаки утворюються при вузах з певним розкладом годин і програмою занять. Курс їх - 2-х річний. Ті, що скінчили рабфак, переходять до відповідних вузів без іспитів

Вечірні рабфаки мають 3-х річний курс. Ті, що скінчили вечірні рабфаки, користуються однаковими правами, як і ті, що скінчили нормальні рабфаки, але вони підчас перебування на веч. рабфаках не користуються жадними привілеями та не одержують державних стипендій.

Для вступу до нормальних рабфаків вимагається від кандидатів знання в меншому обсязі, ніж тоді, що дає 4-х літка. Отже не дає, що, як каже офіційне справоздання, "у програмі дальшої праці профобра поставлено питання про послідовну ліквідацію рабфаків", бо вони головним чином досели

високу школу до розвалу.

До вузів належать: а/ технікуми - це школи вузької спеціальності, що підготовляють практика монтера, що може шляхом практичного стажу стати інженером-практиком. Курс 3-х річний; б/ робітничі технікуми /вечірні/, що на першому концентрі дають кваліфікованого майстра, а на 2-му - інженера-практика вузької спеціальності. Курс 4-х річний; в/ вищі підкурси, що підготовляють робітників для молодших класів союзов. Курс 3-х річний; г/ інститути, що готують організатора в галузі народного господарства й державного будівництва /інженера-організатора, економіста, лікаря, педагога, маляра/. Курс 3-4 річний.

Над вузами організовано науково-дослідчі кафедри, які мають завданням підготовляти молоду професуру в особах аспірантів, яких для того визначають вузи.

Отже університети цілкомито замінено технічною школою та різними її назвами.

Аполітичніють вищої школи й науки, на думку радянської влади, є нісенитниця: "вища школа, як ~~кузня~~ виховання та підготовки молодого покоління, є такою самою політичною організацією, як і кожна організація робітничої класи".

Дурниця, на погляд радянської влади, є також домагання автономної для високих шкіл, бо "при радянській професурі домагається автономії, щоб заохити буржуазну науку та її ідеологію від робітничо-селянського впливу". Кермування вузом належить правлінню, що має складатися з відповідального ректора-комуніста й осіб, яких виставлять відповідна професійна спілка чи професура. Деканам зв'язуються з правлінням, як референти в факультетських справах. Об'єднання факультетів визнається зайвим. При вузах також є предметові комісії, до складу яких входять представники від професорів і студентів на основі "строого ділового добору".

Рівночасно з реформою вищої школи повсталі реформа й самої науки, що її мають викладами в цих школах. "Наука у вищій школі не повинна бути чистою самоціллю, а засобом підготовки будівничих нового соціалістичного світу". Марксистський метод являється офіційним, ледви чи не державним методом. "Політграмота" є обов'язковим предметом у програмі всіх вузів.

Щодо наукового дослідження, то й тут свобода учених є обмеженою: "організатори освіти Рад.

України кровно зацікавлені в тому, щоб наукова діяльність була не тільки попутчиком революції, але одним з її ферментів."

Про академічну підготовку прийнятих до вузів в 1924/5 ак. році маємо такі дані:

скінчили трудшколи	7%
" профшколи	20,7%
" рабфаки	21,2%
" б.середні шк.	44,7%
одержали дома освіту	6,4%

Всі подані тут дані свідчать про руйнацію високої школи, як такої. Однак наукові сили на В. Україні не зникли, наука все ж таки йде наперед, головним чином, завдяки Всеукраїнській Академії Наук, що перевела за шість років свого існування цілу низку капітальних праць переважно в галузі українознавства, які здебільша, на жаль, досі залишаються неоголошеними ~~за~~ браком коптів на друк.

Педагогічна підготовка дається педагогічними курсами та "іно".

Педагогічні курси /3-х річні/ є в суті старі учительські семінарії. Контингент учнів комплектується, у супереч статутіві, не з абітурієнтів проф. шкіл, а з осіб, що скінчили трудшколу. Майже всі педагог. курси мають сільсько-господарський ухил.

Іно /Інститут нар. освіти/- це вища педагогічна школа, що готує робітників просвіти для всіх галузей виховниче-просвітної роботи. Із числа 12 іно, що існують на Рад. Україні, лише Київський, Харківський, Одеський та Катеринославський мають два факультети - соціального виховання та професійної освіти, решта іно має лише один факультет соціального виховання. Факультет соціального виховання готує робітників в дитячих і трудшколах; факультет проф. освіти готує учителів для проф. шкіл, фабзавучів, а також учителів загальних дисциплін в технікумах.

Нормальний курс іно є 3-х річний. По закінченні іно обов'язковий однорічний стаж в установих соц.ссп, профобра чи політпросвітки. Навчання в іно носить переважно практичний характер. Такий напрям педагогічної підготовки знаходить обґрунтування в словах Риппо: "необхідно порвати зі старими традиціями теоретичного вивчення в аудиторіях різних методик, - це діло практики."

Матеріальне положення робітників освіти досить тяжке, тому не диво, що мало є охочих стати в

ряди учителів. Щодо пенсійного забезпечення, то воно недавно встановлено радяцями для робітників освіти, а саме, напр., для учителів трудових, то прослужили не менше 25 років, при чому на радяцькій службі не менше 5 років, встановлена пенсія в розмірі 240 карб. на рік. Про правне положення учительства може свідчити "політпідготовка" учителів на Україні. Головне кермування справою політпідготовки належить комуністичній партії, що через Ц.К. видає відповідні об'єдники. Крім інспектури політичної заведена ще інспектура адміністративна вже рамею Наркомпреса, про яку Я. Раппо подає такі відомості: "Відусюди надходять вказівки та вимоги: підвищити кваліфікацію інспекторів."

На закінчення наведу характеристику шкільної справи на Р. Україні, яку винесло само учительство, що брало участь на методологічній нараді 12 січня 1925 року при Наркомпресі: "В сільських школах зовсім немає дитячих книгозбірень, і діти, крім читанок, більше нічого і не читають. немає також в школах ніяких приладів, приладів до письма, фарб і т. ин., все це ускладнює роботу вчителя на селі." Отже багато праці має бути покладено на те, щоб загоїти всі ті рани, які нанесено школі та взагалі народній освіті на нашій, не своїй, землі сучасними її скупантами.

Управління, освіта та устрій школи по замах У. Н. Р.

Згідно з законом Директорії У.Н.Р. 24. лютого 1919 р. управління народньою освітою децентралізовано, а саме - передано колегіальним органам із представників трьох елементів - землі /представників місцевого самоврядування/, влади /комісари/ й організованого учительства /виборні члени учительських спілок/. Законом встановлює головну, губерніяльну, повітові та міські шкільні ради й управи.

Головна Рада є дорадчий орган при Міністерстві Народньої Освіти та складається з 21 члена. Губерніяльні та повітові шкільні ради засновуються при кожному губерніяльному чи повітовому земстві та складаються - кожна - з 16 членів. Шкільні управи - губерніяльні й повітові - є виконавчі органи під головуванням відповідного губерніяльного чи повітового комісара народньої освіти. При великих містах організуються міські шкільні ради та управи

з правами й компетенцією повітових шкільних рад і управ.

В безпосередньому завідуванні губерніяльної шкільної ради виходяться всі середні школи, тоді як повітова шкільна рада безпосереднє завідує початковими школами, а також дошкільною й позашкільною освітою повіта й міста.

Отже засновання шкільних рад при земствах зв'язувало шкільне управління з самоврядуванням, а введення комісара в число членів управи і призначення їх головами управ, дає можливість Міністерству Народної Освіти мати міцний зв'язок із місцевими шкільними органами.

Після революції 1917 року була розпочата при Генеральному Секретарстві Народної Освіти, - потім завершена вже Міністерством освіти, праця щодо розроблення програму та статуту єдиної школи. 17.червня 1921 року Рада Республіки /в Тарнові/ ухвалила статут єдиної школи.

Згідно з цим законом, єдина школа складається з 3-х ступнів: 1/ молодша основна школа, 2/ старша основна школа та 3/ колегія, - кожен ступінь є 4-х річний. Перехід від нижчого до вищого ступня школи є вільний.

Програм основної школи складається переважно з пропедевтичних курсів, при чому в кожному ступні основної школи програм має закінчений обсяг. В колегії вводяться вже системні курси, при чому деякі науки колегії можна виключити й замінити іншими, які давали б дітям по скінченні школи однаковий розвиток. Це дає можливість утворення різних варіантів наукового програму колегії, в залежності від індивідуальних нахилів дітей. Тому програм колегії передбачає різні варіанти - гуманістичний, реальний, економічний й ін. Одним це не потягає за собою різниці в в'їздах до вступу учнів до вищої школи.

В розробці програмів /надруковано окремою книгою лише програм основної школи/ брали участь найвидатніші педагогі як наддніпрянці так і італічане. Самий статут єдиної школи ґрунтується на таких головних засадах: автономія школи /педагогічна рада має право вибирати кандидатів на учителів та управителя школою/, активна участь громадянства у школі /участь у педагог. раді представників од Батьківського комітету та місцевого самоврядування/ та управління службового стану учителя.

В додаток до статуту єдиної школи Міністер-

ЄДИНА ШКОЛА У.Н.Р.

УНІВЕРСИТЕТИ	22-23
ТА	20-21
ВИЩІ ФАХОВІ	19-20
ШКОЛИ	18-19

	17-18
КОЛЕГІЯ	16-17
	15-16
	14-15

ВИЩА	13-14
ОСНОВНА	12-13
ШКОЛА	11-12
	10-11

НИЖЧА	9-10
ОСНОВНА	8-9
ШКОЛА	7-8
	6-7

ство Народньої Освіти виробило інструкції для вчителів для Ватківського Комітету, для Господарського Комітету та для Облістемарів шкільних бібліотек.

II

Держава та школа.

Держава, як кожний суспільний організм, має метою розвиток свого організму. Дбаючи про своє існування, держава не може байдуже ставитися до тієї діяльності, що прямує до розвитку духової культури. Тому, що освіта народу є один з важливих засобів щодо забезпечення існування держави, деякі держави вже з половини XVIII ст. прийшли до думки про konieczність установлення принципу обов'язковості шкільного навчання.

Обов'язковість шкільного навчання викликає заперечення з боку тих, що стоять на ґрунті захисту прав особистої свободи кожного індивідуума. Обов'язковість шкільного навчання, на думку їх, є втручання в ріднине життя громадян, бо потягає за собою контроль держави над приватною школою та рідницею, якщо вона займається вихованням дітей. А контроль не сполучується зі свободою, з тими правами особистості, які декларовано конституціями сучасних демократичних держав. На це можна сказати, що обов'язковість шкільного навчання є не стільки обмеження свободи батьків, скільки забезпечення свободи дітей, як майбутніх громадян; контролю у шкільній справі може зв'язуватися з такою шкільною системою, яка дає широкий простір до виявлення приватної ініціативи; обов'язковість навчання, себто, освіти, не може експонувати свободі, а, навпаки, сприяє свободі, бо неосвічення нарід ніколи не може бути вільним народом.

Однак обов'язковість навчання не є декларативний принцип, - це є принцип, що може повстати в наслідок реальних передумок - такої кількості шкіл, яка може забезпечити відвідування школи всіма дітьми, що досягли певного віку. Отже обов'язковість шкільного навчання може слідувати за загально-приступністю школи, а не попереджати її, як це має місце в Рад.Україні.

Обов'язковість шкільного навчання та державна монополія у шкільній справі не є між собою пов'язані принципи, - на прикладі Рад.України бачимо, що держа-

вна монополія може бути введена й там, де й нема ще реальних підстав для обов'язкового шкільного навчання. Освіта не може бути монополізована, бо свобода духа є оснвою тих свобод людини, які забезпечують їх духовним розвиток. Отже не можна не визнати шкідливості державної монополії освіти з таких міркувань: 1/ кожна монополія спротивляється усяким, навіть корисним новинам та поліпшенням, 2/ монополія освіти веде до однобічного її напрямку, себто не дає народowi розвинути всіх своїх сил та здібностей, 3/ монополія освіти в державах з різномонаціональним громадянством веде до затримки розвитку національної культури меншостей.

Свобода освіти усуває всі ті хиби, які сполучаються з державною монополією освіти. Однак свобода освіти не може бути безмежною; держава, що покликана дбати про інтереси народу в його цілому на всьому просторі своєї території, мусить поставити ці межі. А саме: 1/ держава мусить мати контроль у справі народньої освіти, для чого має право встановити вимоги щодо освітнього та морального цензу учителів, мінімуму шкільного програму та санітарних умов школи; 2/ мусить мати право безпосередньою своєю діяльністю сприяти рівномірному розподілу освіти серед усіх верств народу та на всій території держави.

Свобода освіти не виключає державної діяльності в освітній справі, і таке сполучення в наші дні мірі переводиться в Англії та в Півд. Американських Сполучених штатах, де держава залишає за собою контроль й об'єднавчу роль в шкільній справі, передаючи в руки громадянства в особі органів місцевого самоврядування - безпосереднє управління школою.

Церква та школа.

Претендуючи на виключне своє право управляти та керувати народньою освітою, церква обґрунтовує претензії такими міркуваннями: 1/ церква має історичне право на управління школою, бо школа є частиною життя церкви, так що без церкви не було б школи; 2/ ідея церкви містить у собі всі знання, а, значить, охоплює собою також школу, як установу, що подає знання; 3/ усунення церкви від керування школою приведе до антихристиянського напрямку школи, а це загрожуватиме існуванню самої держави.

розглянемо ці міркування. 1/Правда, університети на Заході завдячують своє існування церкві, але заслуга в розвитку народної школи - бодей на Заході - вилежала не церкві, а державі та громадству; / церква мусить задовольнятися проголошенням своїх істин лише тям, хто належить до даної церкви, тоді як світська освіта итсеується всіх громадян і всіх дисциплни наукового дослідження. 3/ моральне виховання залежить не стільки від навчання релігії чи моралі, скільки від вироблення характеру людини, а це може краще здійснити світська освіта, що готує для земного життя на користь людства, а не для особистого масливого життя в царстві небесному.

(дмак, відкидаючи право церкви на монополію в освітній справі, мусимо розв'язати питання про роль церкви в цій справі, а насамперед, чи можна у школі викладати релігію.

Усунення релігії зі шкільного програму итсеується тим, що у школі неминуче тоді повстане думалізм: релігія визначується догматичним характером / істини приймається на віру /, тоді як світська наука не може приймати на віру ніякого твердження. Релігія є приватна справа кожної людини, а тому діло батьків, а не школи, дбати про релігійне виховання дітей.

Усунення релігії з предметів шкільного навчання не означає того, що школа має бути безрелігійною, себто, не може торкатися релігійних питань, але вона мусить бути безконфесійною, як це, наприклад, встановлено в Англії, тоді як атеїстична школа в Рад. Україні є конфесійною школою, бо там замість віри в Христа втілюється в учнів віра в маркса та його апостола Леніна.

У французькій школі замість релігії викладається мораль, але проти цього предмету можна висунути те заперечення, що мораль що далі стає в залежності від партійних поглядів, себто, умовно, пристосовується до змінливих громадських потреб. Правдива мораль мусить шпавувати сама собою з цілого виховання.

Визнаючи кращим розв'язанням питанням про місце релігії в школі те, яке встановлено в Англії, мусу сказати, що умова наших батьківщин та Англії не є істотною, а тому сподіватися, що й у нас батьки можуть подати про конфесійне релігійне навчання дітей поза школою, не приходиться. тому, здається, правильніше було б те розв'язання цього питання,

яке встановлено у статуті єдиної школи УНР., що визнане лекції Закону Божого обов'язковими для школи, але не обов'язковими для учнів, на зяву їх батьків. Такий порядок був введений в практиці київських міських шкіл за постановою київської Міської Думи в кінці 1917 року.

Якщо релігія в конфесійному дусі введена до шкільного програму, то навчання її, розуміється, мусить бути доручене духовній особі, як спеціалістові цього предмету. Учитель релігії має користуватися однаковими правами з рештою вчителів, але ні в якому разі не більшими, як це було в старій школі за царських часів, коли законнавчитель був головним доглядцем за моральним вихованням дітей.

Таким чином приходимо до висновку, що домагання церкви на керування народньою освітою є безпідставне, що їй може належати тільки навчання релігії по школах.

Церква та держава, релігійники і свіцький елемент давно вже розійшлися на полі духовної культури. В цьому розходженні держави та церкви дехто з педагогів, як, напр., В. Ферстер, вбачає велику шкоду для виховання досконалої людини, бо виховання для державного життя зимає культур сумління, а культура сумління не може бути без культу релігійних містерій, де душа людини, на основі величних подій, пробуджується до свідомості свого надземного призначення. І Ферстер сподівається, що в нових умовах горючі сили свіцької церковної педагогіки зєднаються для нової спільної праці.

Родина та школа.

Родина є природний ґрунт, на якому може розвинутися дитина, бо тільки в родині, що збудована на взаємній любові, виховуються ті почуття, які потрібні дитині не тільки для особистого її щастя, але й всього громадянства, серед якого доведеться їй жити.

Саме природі поклала на батьків обов'язок дбати про виховання та освіту своїх дітей, але досвід вчить нас, що в дійсності є багато батьків, що не виконують цього обов'язку, перекладають цей обов'язок на інших осіб та устинуви, ще більше, що не кожний батько в силі подати своїм дітям ті

знання, які потрібні будуть їм у житті. Так виникає сукупне навчання дітей у школі, яке стає поруч з родиною другим головним чинником виховання й освіти. До того ж ведуть і економічні умови, в яких перебуває тепер родина: нерідко мати змушена віддавати свій час праці на стороні для заробітку в такій мірі, що не має можливості виховувати своїх дітей. Отже виникає потреба заохочення дитячих притулків і садків не тільки в містах, але й по селах. Проте на організацію дитячих притулків і садків слід дивитися як на паліативну заміну родинного виховання. Правда, комуністи висловлюються за те, що діти дошкільного віку мусять виховуватися в дитячих комунах, бо тільки тут, а не в родині, утворюються умови широкої колективної вихованості дітей. Це заперечуючи важливості родинного виховання дітей для розвитку колективної їх творчості, гадаю, що гуртове виховання мусить йти за індивідуальним вихованням дитини в родині. Тому треба виховувати самих батьків в тому розумінні, щоб вони усвідомили собі свої обов'язки батьків та придбали ті знання, що стосуються виховання дітей. З цього погляду слід вітати введення у шкільний програм середніх шкіл курсів гігієни, педагогіки, а також організацію різних курсів для матерів у справі виховання дітей.

Дехто з педагогів ще й тепер додержується тієї думки, що родина й школа мають окремі завдання: перша - наділяти дітей певним знанням, друга - виховувати їх. Але все більше припущення знаходить та думка, що наука, що її викладають у школі, а також засіб до виховання, що родина мусить допомагати школі в засвоєнні дитячим знання, що подає школа. Ця співпраця двох чинників може дати добрі наслідки лише тоді, коли кожний із них стане на шлях взаємного довіря та допомоги. На жаль, родина й школа ще й досі є ворожі табори. Школа з її опрократичним устроєм усуває батьків від всякої участі у школі. Ще й досі знаходяться педагоги, навіть "зражених" шкіл, що ніяк не можуть погодитися з тим, щоб батьки мали право співпрацювати з учителями в науково-педагогічній справі школи, бо, мовляв, батьки здебільшого не є настільки освічені, щоб брати участь у вирішенні питань педагогічного характеру, та, крім того, батьки не можуть відійти від інтересів власної дитини й перейнятися інтересами школи, як

суцільної установи. На це можна відповісти, що до участі в педагог. Раді, згідно з тим статутом Батьківського комітету, що існував після революції 1917 року на в. Україні, допускаються Голова Батьківського комітету або його заступник, які мусять мати певну освіту; подруге, хіба може пошкодити школі, як що вона візьме на увагу індивідуальні інтереси батьків, які ліпше знають своїх дітей, ніж школа, та приведе ці індивідуальні інтереси до загального значення. З метою зближення школи з родиною статут Батьківського комітету встановлює право Голови Батьківського комітету, з попереднього повідомлення управителя школи, відвідувати лекції. В деяких державах /в Америці, Франції й ин./ надається таке право кожному батькові. Може, в цьому разі такі відвідування й порушують в деякій мірі шкільний розпорядок, але, як показує досвід, вони сприяють налагодженню добрих взаємних відносин між школою та родиною. З тою ж метою слід надати шкільним іспитам прикладний характер /ще до світової війни такий характер носили іспити в земських школах Волчанецького повіту на Харківщині/.

Незалежно від організації Батьківських комітетів, знаходимо у деяких країнах організації, що беруть на себе піклування про поліпшення матеріального положення певної школи та її учнів, або організації, що борються за більший вплив родини в житті школи /в Англії з 1892 року "Всенародня спілка батьків", у Франції з 1910 р. "Асоціація батьків", у Німеччині - "Спілка у справі шкільної реформи", в Австрії Товариство "Друзів дітей" і т.д./. Нагір'яць, для зближення родини зі школою утворюються нові спеціальні органи /в Німеччині - інститут "шкільних сестер", у Празі та у Брно - інститут "шкільних повірених"/; сюди ж можна віднести консультативні бюро, що допомагають визначити здібності дитини до того чи іншого призначення. Все ж не треба закривати очей на те, що сучасні соціальні умови ведуть до розкладу родинного життя, а тому школа мусить бути перейнята родинною атмосферою, щоб у школі дитина знаходила те піклування й любов, якої вона, на великий жаль, в багатьох випадках позбавлена в себе дома.

Учень і школа.

Уже раніш вказано було на те, що держава стає на охорону права дітей на освіту шляхом заведення шкільної повинності. В більшості держав вік

дітей, що його охоплює шкільна повинність, визначається 6-14 роками. Шкільні лікарі та взагалі гігієністи вказують на те, що початок шкільної повинності слід відсунути до 7 року віку дитини, бо на 6 році вона ще не в такій мірі розумово розвинута, щоб приступати до шкільної науки, та й фізичний стан її не настільки є міцний, щоб міг безболісно перемосити шкільний розпорядок. З другого боку, педагоги вказують на те, що кінець шкільної повинності слід віддалити, бо як раз в 14-15 років діти починають виявляти свої духовні здібності. В Англії закон од 8.серпня 1918 року продовжує шкільну повинність до 18 років, і лише з економічних причин закон визнається тимчасово не дієчим щодо підлітків від 16 до 18 років. Треба думати, що з розвитком науки психотехніки початок шкільної повинності буде визначатися спеціально для кожної дитини, - цього вимагає принцип індивідуалізації виховання.

Той же принцип вимагає також унормування числа дітей на класу та вироблення таких методів і програмів, які дають школі можливість здійснювати індивідуалізацію в тій чи иншій мірі. Тут слід вказати на дельтоновський план, систему вільного вибору предметів та на т.зв. оатавську систему /здібнішим учням дається трудніші й детальніші праці, а слабиим учням учитель полегшує за своїми матеріал та поповнити прогалини знань/. Серед напрямів виховання дітей заслугують уваги, т.зв., європейський та американський. Перший полягає в тому, що тут виховання базується на суцільності авторитетові вихователя, другий - на самоконтролі учня.

Односторонність європейського напрямку - в тому, що тут занадто мало уваги звертається на дитину, - шкільне виховання тут ще й досі визначається "капральським тоном"; тут ще й досі знаходить собі місце тілесна кара. Односторонність американського напрямку полягає в тому, що він мало звертає уваги на виправлення суб'єктивного об'єктивним. Але нова американська школа зуміла сполучити самоконтроль з дисципліною так, що дисципліну організувала на демократичних засадах: правила не нав'язуються дітям з гори, а є можливості стати творцем самих учнів. Тут передують школі ідеї самоуправи учнів.

Як свідчить досвід американської школи, ця ідея самоуправи учнів справе розвиткові моральних

сил, і в цьому відношенні американська школа підтверджує те теоретичне міркування, що до моральної діяльності привчаються тільки шляхом вправ, але ніколи шляхом проповіді якого б то не було характеру.

Принцип самоуправи учнів вимагає додержання двох умов: 1/ він може бути зв'язаний лише з природними звичками та організаціями дітей /відсіль неприродно уводити представництво дітей до Педагогічної Ради/; 2/ розв'язання всіх принципових питань може відсудуватися лише з санкції учителя, бо він несе відповідальність за класу чи школу.

Для розвитку самодіяльності дітей сучасна школа вводить у свій устрій організацію у школі й поза нею різних дитячих товариств і угруповань навколо задоволення фізичних, матеріальних, духових, естетичних і інших потреб учнів. Серед цих товариств одна організація викликає суперечки в педагогічній літературі, — це — каси ощадності. Проти них приводяться такі міркування: вони прищеплюють дітям матеріалізм і скупість, а неможливим дітям — це й задрість. Захисники вказують на те, що ощадність є додатна риса, а тому слід призначувати до неї кожного з дитячих років, матеріальний же момент можна зв'язати з ідеальним, — допомога неможливим і хорим товаришам і т.п. Для розвитку ж самодіяльності серед учнів сучасна школа також захоплює дітей до ведення шкільних часописів.

В зв'язку з проблемою індивідуалізації у справі виховання стоїть питання про сувісне виховання. Статистичні дослідження та спостереження педагогів вказують на цілу низку додатних рис сумісної школи /суперництво між хлопцями та дівчатами у сфері навчання, дівчата більше зацікавлені своєю природою то їй чи їм в порівнянні з дівочого школом хлопці мріють од дівчат любов до порядку та гарні звички, хлопці й дівчата починають ставитися один до одного з довірою/.

Однак серед видатних педагогів /напр., С. Голл/ є противники сумісного виховання, які вбачають небезпеку в тому, що жінка втрапить гордість своєї натури, інстинкт своєї діючої сили.

Практика розв'язує це питання в той спосіб, що початкова та вища школа є здебільше сумісні школи, тоді як середня школа в деяких державах /Англії, Швейцарії, Австрії та ін./ має спеціальний тип школи, призначений для дівчат. Вихідною точкою сучасної школи є дитина, її природа та її інтереси

Відсіль стають нам зрозумілі вимоги щодо фізичного, естетичного й т.ин. виховання дітей. ХХ-й вік є справді віком дитини, бо кожна держава в тій чи иній мірі ставить своїм завданням збудувати шкільну систему так, щоб школа дійсно була школою знання, праці, гуманності та поезії для дитини.

Учитель і школа.

Погляд суспільства на ідеального вчителя мінявся в залежності від погляду суспільства на задачі та мету виховання. Так, в добу панування теократії від учителя вимагалася релігійність; у добу стенової монархії, коли перша ролі в державі належала шляхті, учитель повинен був бути джентльменом: з виступом на арену історії нової класи — буржуазії — учитель мусить бути майстром свого діла / *Schulmeister* /. В нову добу, що визнається епохою демократії, учитель мусить бути бласонадіним громадянином та здісним викласти дітям книжку премудрості. У сучасний момент вимагається, щоб учитель мав замишування до своєї професії, любив і знав дітей, їх психологію, був широко освіченою людиною та умів викладати матеріял з тої галузі науки чи мистецтва, яку обрав своєю спеціальністю. Крім того, учитель мусить бути фізично здоровим, бо учительська праця виснажує сили в більшій мірі, ніж яка инша інтелектуальна праця. В звязку з цим піднімається питання, чи по силі є жінкам учительська професія, особливо в період ваготи. Деякі держави до останнього часу не приймали на учительську посаду замужніх осіб або позбавляли учительок права вступати до шлюбу. В чехословаччині з моменту незвороту скасована заборона виходити учителькам заміж. Але проти зміщення учительської посади учительками висувуються ще инші міркування: 1/ жінки відзначаються м'ягкосердя, а це але відбивається на шкільній дисципліні; 2/ жінки легко піддаються впливам клерикальних і консервативних кол; 3/ жінки не так легко можуть підійти до дорослого населення з культурно-просвітної праці, як учителі; 4/ неприродно, щоб учитель підлягав учительці, як управительці школи. Ці міркування не є переконливі: 1/ м'ягкосердя не є хибя, як що воно не є виразом безпорадності; 2/ досвід учить нас, що учительки беруть участь у таких партіях і течіях, які далеко відпо-

дять від консерватизму й клерикалізму; 3/той самий досвід свідчить, що учительки активно працюють серед дорослого населення; 4/в питанні, хто кому має підлягати в школі, рішавчим моментом є знання й досвід, а не припадкова ознака - приналежність до того чи іншого полу. В основі цього походу проти учительск лежить в суті вияв боротьби учителів проти конкуренції учительск. Але як у родині виховання є спільна справа батька й матері, так і в школі є рівне місце для учителів і учительок.

Перехожу тепер до питання про підготовки учителів у різних країнах.

В Німеччині кандидат на учительську посаду в народній школі повинен по закінченні народньої школи пройти три підготовчі класи до семінарії /т.зв.,препаранду/, а потім пройти семінарію з 3-х річним курсом. Для підготовки учителів до вищих народніх шкіл /*Hohe Schule*/ кандидат мусить пробути на посаді народнього учителя від 2-х до 5-ти років та скласти спеціальний іспит. Кандидат на учителя середньої школи має скінчити філософський факультет університету, а потім скласти державний іспит при кураторії шкільної округи та пройти дворічну підготовку, - один рік при педагогічному семінарі /при університеті чи при визначеній кураторією шк. округи середній школі/, другий рік як стаж. За останній час при багатьох учительських семінаріях закрито препаранди, а також утворюються при університетах педагогічні факультети.

У Франції кається учительська семінарія двох типів: одна - нижча - з 3-х річним курсом для підготовки учителів елементарної школи, друга - з 2-х річним курсом для підготовки учителів вищої народньої школи. Учителів середньої школи готують або спеціальні школи, або університети, після закінчення яких кандидати складають конкурсні іспити, - перший на звання учителя, а другий - після стажу - на агрегацію, що дає право на заняття штатної посади.

В Англії кандидати на вчителя народньої школи мусять мати свідцтво за 2-3 місяці середньої школи та скінчити учительську семінарію, яка тепер все більше зв'язується з університетом.

В Австрії кандидати на учительську посаду як в основній школі, так і в середній, після закінчення середньої школи вступають до університету, при чому перші кандидати одержують на протязі 2-х

років спеціальну освіту, а другі - після закінчення факультетської науки - одержують на протязі одного року педагогічну освіту.

В чехословаччині кандидати на учителя в народній школі одержують педагогічну освіту в учительських семінаріях з 4 річним курсом, а потім складають подвійні іспити: 1/ на учительську дозрілість і 2/ після 2 річної служби класовим учителем - на учит. здібність. Кандидати на учителя в міщанській школі - після служби класовим учителем у народній школі /бодь 70 місяців/ складають іспит з деяких предметів обраної спеціальности. Кандидати на вчителя середньої школи одержують фахову підготовку в університетах, а потім складають іспит здібности перед відповідною іспитовою комісією.

В Північно-Американських Сполучених Штатах педагогічну освіту дають: 1/ учительські семінарії /курс від 1 до 4 років/; 2/ колежи в бількості своїй з 4-х річним курсом; 3/ педагогічні факультети при університетах.

На Радянській Україні робітники просвіти готуються: 1/ 3-х річними педагогічними курсами /сюди вступають після закінчення трудшколи/ і 2/ іно з 3-х річним курсом. Після закінчення іно є обов'язковий однорічний стаж в установах соцвоса, профобра чи політпросвіти. Отже, як бачимо, по річному вирішується питання про те, який характер має носити вища школа, що дає фахову учительську підготовку, чи це має бути університет, чи це має бути спеціальна педагогічна школа. Також ріжно вирішується питання, де має відбуватися пробний стаж - чи в спеціальній школі, чи на учительській посаді.

Сучасна система педагогічної освіти в багатьох державах є напередодні ґрунтовної реформи.

Щодо матеріального положення учительства в різних країнах, то дані про це знаходимо з анкети, яку перевів французький педагог *Bouillon* для 2-го конгресу Інтернаціонала робітників просвіти, що відбувся 9-11 серпня 1924 р. в Брукселі. Згідно з цими даними, на 1-му місці стоїть учительство Швайцарії, де пересічна учительська платня виносилла 54 одиниці реальної платні /в одиницю входила вартість 1 кгр. муки, рижу, масла, мяса, цукру та картоплі/, і на 19 місці /одно в останніх/ С.Ф.С.Р. /сюди входить і Радянська Україна/, де пересічна учительська платня виносилла 6 одиниць реальної платні.

Щодо правового положення учительства, то слід сказати, що учительська професія в багатьох держа-

вах зв'язується з поставленням деяких прав, що належать кожному громадянину /так, напр., у Бельгії учителям заборонено займатися політичною діяльністю та організовувати страйки/. Крім того, ні одна професія так не обмежена у своїх правах щодо виконання своїх безпосередніх функцій, як учительська. Кожен крок учителя вперед є зв'язаний програмою, інструкцією, законом, обійником, контролем.

Але учительство домагається захистити своє професійне положення, об'єднуючись для цього в професійні учительські спілки. В 1908 р. деякі національні учительські організації об'єдналися в Міжнародне Бюро учительських спілок, а в сучасний момент революційне учительство об'єдналися в Інтернаціонал робітників просвіти, куди ввійшла й спілка робітників С.Р.С.Р., себто професійна спілка учительства Радянської України. Учительські організації домагаються автономії школи, себто, права самій школі встановлювати закони щодо внутрішнього свого життя /право обрання кандидатів на управителя школи та учителів, право визначення деталей програми школи, методів навчання, підручників і т.д./ Але автономія школи не означає того, що школа та учитель є вільні від контролю; ні, лише на зміну старих форм адміністративно-поліційного догляду тепер висувається громадська та професійно-товариська контролі за школою та вчителем. Учитель має тепер відповідальним за свою працю перед товаришами та громадянством, а ця відповідальність він може нести лише тоді, коли він користується у своїй діяльності тою свободою, яка забезпечує можливість виконання ним своїх обов'язків чесно й сумлінно. Передумовою цього є академічна свобода, що зобов'язує вчителя працювати над собою - над самоосвітою, бо далеко тяжче встановити для себе план роботи та її метод, ніж триматися раз на завше встановленого шаблону. А для того, щоб учитель мав можливість цілковито віддатися школі та її учням, конче треба поставити вчителя в належні умови матеріального й правового характеру.

Учитель, розуміється, мусять взяти активну участь у реформі школи. Тому, що реформа школи є тісно зв'язана з соціальною реформою, учитель мусять пристати до будь-якої політичної партії та працювати на користь соціальної реформи. Однак партійний учитель всеж таки не повинен вносити політику у школу, вилучувати дітей до класової боротьби, бо це вносить отруту в серце дитини, повне чистої краси.

О Г Л А В.

I.			стор.
шкільний устрій	"	Англії.....	3
"	"	" Шотландії.....	8
"	"	" Ірландії.....	"
"	"	" Німеччині....	10
"	"	у Франції.....	16
"	"	в Австрії.....	19
"	"	" Північно-Американських Сполучених Штатах.....	24
"	"	" Італії	30
"	"	" чехословаччині.	33
"	"	" Р.С.Ф.С.Р.....	39
"		на Радянській Україні.....	44
управління освітою та устрій шкіл по зако- нах У.Н.Р....			49

II.

Держава та школа.	52
Церква та школа	53
Родина та школа.....	55
учень і школа.....	57
учитель і школа.....	60

